

SPRÅK *nytt*

UTGITT AV NORSK SPRÅKRÅD

32. årgang 3-4/2004

Språk og makt

ISLUTTRAPPORTEN fra Makt- og demokratiutredningen (2003) er det et eget kapittel som handler om språket. Her heter det bl.a.: «Språk er makt. Begreper og meningskategorier former oppfatninger av virkeligheten, påkaller følelser og gir assosiasjoner. I interessekamp mellom grupper kan noen få et overtak gjennom begreper og bruk av språk. Ordvalg og kamp om begreper er en del av maktkampen i samfunnet. Språket har en viktig funksjon på nasjonalt nivå, som det viktigste mediet for den nasjonale bevissthet.»

Den norske språkstriden kan også ses på som en kamp om makt; det har vært en kamp om språket mellom sosiale og regionale grupper. Språkkampen kan også være en kamp mellom ulike etniske grupper, mellom majoriteter og minoriteter, mellom kjønnene, mellom eksperter og lekfolk – og av og til også på det individuelle planet – mellom deg og meg. Når språk gir makt, er det bl.a. fordi selve språkformen assosieres med forestillinger om hva som anses som relevant eller irrelevant, som korrekt eller galt. Men makt og språklig dominans av-

speiler seg også på andre måter i dagens språksituasjon. Det gjelder bl.a. den økende bruken av engelsk på mange samfunnsområder der det ikke er et språklig behov for det, men der engelsk oppfattes som mer prestisjefyllt, «kult» og «trendy». På denne måten får det engelske språket en dominerende stilling, mens norsk oppleves som mindreverdige eller underlegent. Maktutfoldelsen skjer så lenge vi innordner oss under dominansen. Om denne prosessen bruker maktutredningen begrepet «mental kolonisering».

Språklig dominans ytrer seg på en rekke områder og på mange forskjellige måter. Ofte er den uttrykk for en bevisst maktstrategi, men i mange tilfeller er den også ubevisst og innforstått. Ikke minst i det siste tilfellet gjelder det – både for språknormere og andre – å gjennomskue dominansforholdet slik at den språklige maktfordelinga ikke tas som gitt.

INNHALD 3-4/2004

1 Språk og makt. Er språkstriden over?	30 Banning – makt eller avmakt
4 Språk og makt i politikken	34 Nynorsk og ulv
8 Språkrådet spør, men markedet rår	36 Nynorsk som minoritetsspråk
12 Norsklærerne og overføring av språknormer	40 Parallellspråklighet
18 Kven har hatt makt i Norsk språkråd?	45 Skandinavisk nabospråkforståelse
22 Makta i talemålet	50 Nyord
26 Synlig og usynlig kjønnsretorikk	51 Du spør – vi svarer

Språk og makt

Er språkstriden over, eller er det berre vi som ser
verda med ny-enkle briller?

GUNNAR SKIRBEKK

DÅ TEATERSTYKKET *Min kamp*, om Adolf Hitlers unge år i Wien, vart sett opp på Den Nationale Scene i Bergen, stod Hitler fram som nynorsktalende med dialektbakgrunn.

Poenget var klart nok: Hitler var ein latterleg figur, og dette grepet skulle bidra til å stigmatisere han ytterlegare, som ein komisk særling.

Men kva har no nynorsk med Hitler å gjere? Det næraste vi kom *ein Führer* her til lands, var jo Vidkun Quisling, ein presteson frå Telemark som i skrift og tale brukte eit heller stivbeint riksmål (og som ved eit høve i den grad mislikte å bli mint om at han som barn tala telemål, at han regelrett slo ned den stakkars sambygdingen som i nærver av Quislings studiekameratar frå Kristiania kom i skade for å nemne dette) – så Quisling var nok ikkje eit godt eksempel på ein nynorsktalende førar.

Skulle regissøren heller ha valt nordlandsk, kanskje med lett arkaiske islett – for det var jo derifrå diktarføraren Hamsun kom? Men då ville det vel ha blitt bråk, for dette kunne oppfattast som ei stigmatisering av nordlendingane.

Så kanskje ein skulle ha valt bergensk, i Bergen – for eksempel til minne om minister Albert Hagelin, som i hine år var aktiv på topp-plan i politikken, mellom anna ved å formidle

kontakt mellom Quisling og Hitler.

Men det ville vel ikkje vere heilt det same, ettersom poenget var å vise fram Hitler som ein latterleg person, og bergensk er jo ikkje latterleg (i alle fall ikkje i Bergen).

Så vart det altså nynorsk med dialektpreg – og det vart ikkje bråk av den grunn.

*

Denne stubben frå norsk daglegliv kan oppfattast som fornøyeleg eller forunderleg, alt etter som, men han seier nok også eitt og anna om språk og makt, også i dagens samfunn, jamvel om vi til vanleg kanskje ikkje tenker på slike ting, på den måten.

For ofte tenker vi vel på makt som noko ytre og overlagt, der nokon bestemmer over andre og eventuelt tvingar dei. Det militære har makt. Politiet har makt. Mafiaen har også makt, men ikkje legitim makt. Og Stortinget har legitim makt til å bestemme, ved å gi lover.

Når vi ser språket ut frå så enkle begrep om makt, vil det lett sjå ut som om makt og tvang, når det gjeld språk, er slikt som inntreir når politikarane bestemmer, mens det som skjer med og rundt språket når politikarane ligg unna, det skjer fritt og naturleg. Då er det fri språkutvikling og fridom for alle.

Men så minner Den Nationale Scene oss om at det ikkje er så enkelt.

For å sjå kva det er – det som ikkje er så enkelt – treng vi betre begrepsbriller å sjå med. Vi treng meir adekvate begrep om makt. Og slike begrep finst, eg hadde nær sagt, til overmål: I samfunnsvitenskap og tekstvitenskap er det eit stort repertoar av distinksjonar og analysemåtar når det gjeld ulike former for påverknad, som utdefinering og stigmatisering på den eine sida og positiv definering av det smakfulle, det rette og det høgverdige på den andre. Somt er skammeleg og latterleg, og noko er fint og flott og fortener age og beundring.

Samfunnsforskning og tekstforskning – frå Bourdieu og Gramsci til Gudmund Hernes og Siri Meyer – presenterer eit rikt arsenal av analysar og begrep om sosio-kulturell makt og kulturelt hegemoni, om symbolsk makt og definisjonsmakt, i tillegg til økonomisk makt, og makt i kraft av nettverk og organisatoriske posisjonar. Og i dette perspektivet har norsk samfunnsforskning og tekstforskning ikkje minst vori engasjerte i å påpeike ulike former for avmakt og undertrykking, hos dei svakstilte og hos marginaliserte og stigmatiserte grupper.

Alt dette er velkjent, når vi tenkjer oss om.

Usynleg språkstrid

Vi veit også at vi her til lands har språkstrid. – Men det var visst særleg før! No er det språkfred. No har vi to skriftspråk og respekt for dialektane.

Og det er så. Det er eit poeng, eit interessant poeng, at vi her til lands, på grunn av språkstrid og dialekt-

mangfald, på mange måtar og i nokon grad har gjennomgått ein læringsprosess der ganske mange har innsett at «dei andre» finst, slik at ein har lært å avfinne seg med «det andre» og «den andre», med det som er annleis.

I så måte kunne vi seie at vi her til lands vart postmoderne før dei fleste. Det dei franske postmodernistane kom fram til ved skrivebordet, lærte mange av oss ved praksis – ved dagleg møte med det andre og dei andre.

Såleis er det mange år sidan den franske kulturattacheen, då han etter endt teneste skulle reise heim til Frankrike, endeleg forstod kva vi driv på med her i landet. Han formulerte det slik: Her er det slik at den statlege einskapen tener mangfaldet! Ein sjokkerande postmoderne tanke, for ein fransk intellektuell, som var vant til å tenkje at den statlege einskapen tener einskapen.

På mange måtar og i nokon grad vart vi kanskje litt postmoderne, og fleirkulturelle, allereie tidleg i moderniseringsprosessen. Men samtidig var det, og er det, stridige motsetningar like under overflata – eller rett framfor oss på scenen, for den som ser.

Og dei fleste av oss ser det nok, i alle fall når vi blir minte om det. Det gjeld ikkje berre dei meir forunderlege historiene, som den om ein nynorsk-talande Hitler. Eksempla finst i dagleglivet, både her og der: Under valkampen var vi såleis vitne til ein aksjonist som kasta den nynorske ordboka på golvet og trampa på henne, og nyleg stod søte jenter fram på skjermen og fortalde at dei ville brenne nynorsk-ordbøkene på bål. Symbolske handlingar med symbolsk makt, dette også.

(Ein kan jo spørje: Kva slag bøker kan ein i vårt samfunn trække på for open scene, eller brenne på bål med stor vellyst?)

Og det skjer ting i det små, som nett-opp derfor er så viktige. Vi veit det alle, når vi berre tenkjer oss litt om. For eksempel, historier som denne: Ved ein arbeidsplass i Oslo jobba ein frå Pakistan og ein frå Toten, den første med sin aksent, den andre med sin dialekt. Ein av dei vart mobba, og – *surprise, surprise* – gjeitt kven det var!

Så vi veit det jo – det finst definisjonsmakt og symbolmakt, og i så måte er språkstriden ikkje over, berre usynleggjørt i nokon grad – fordi vi gjerne tenkjer med så enkle begrep. (Men kvifor gjer vi no det? Er dét også eit tilfelle av definisjonsmakt, bak vår rygg?)

Eitt er klart: Det er grunnlag for forskning på dei intrikate relasjonane mellom språk og makt og gjensidig læring. Det merkelege er at våre fagmiljø

ikkje i større grad har gjort også denne makt- og avmaktsproblematikken til gjenstand for samfunnsvitskapleg og tekstvitskapleg forskning. Ekspertisen finst, materialet finst – så her bør det forskast.

Samtidig, og av same grunn, er det vel på tide at også vi, som samfunnsborgarar, «byter brillar» – at vi tar av oss dei enkle, nyliberalistiske brillene som primært lar oss sjå makt på det ytre plan, som når politikarane fattar vedtak og politi og soldatar aksjoner. Vi bør «oppdatere» begrepsbrillene våre, for å seie det slik, for at vi skal bli betre i stand til å sjå det som skjer, og skjønne det vi gjer.

Vi bør det, og politikarane bør det. Spørsmålet om språk og makt bør opp på dagsordenen, ikkje berre hos forskarane, men også i den offentlege meningsutveksling og i den politiske diskusjon.

Så får vi sjå kva det fører til – for spennande vil det bli!

Nettkurs i nynorsk

Norsk språkråd har utarbeidd eit interaktivt kurs i nynorsk, skrive spesielt for elevar i vidaregåande skule som har bokmål som hovudmål.

Kurset omfattar grammatikk, interaktive øvingar, fakta om nynorsk i Noreg i dag og lesetekstar frå Arne Garborg til Ragnar Hovland. Ei «tipskvern» høyrer òg med. Mellom dei sytti øvingane er både kryssord, utfyl-

lingsoppgåver og fleirvalsøvingar. Kurset er laga i samarbeid med lærarar i vidaregåande skule.

Norsk språkråd har i lengre tid arbeidd for at opplæringa i skriftleg sidemål må styrkjast, og kurset er eit ledd i dette arbeidet. No ventar vi spent på tilbagemeldingar frå lærarar og elevar.

Kurset ligg her: www.sprakrad.no/nynorsk-nett-no

Språk og makt i politikken

GUDLEIV FORR

IEN DEBATT OM SKOLEN nylig kunne Undervisningsminister Kristin Clemet opplyse at «produktiviteten» var økt i den norske skolen. Det er unektelig en uvanlig måte å snakke om skolen på. Slike ord var inntil ganske nylig forbeholdt næringslivet, men trenger nå inn på offentlige felt som tidligere var forvaltningsstyrt. Ord og begrep fra næringslivet er også ganske vanlige når forskning og høyere utdanning diskuteres. Etter de store reformene her de siste årene er ord som «gjennomstrømning», «studentproduksjon», «stykkpris», «marked», «intelligensindustri» osv. tatt i bruk til erstatning for «eksamen», «antall kandidater», «bevilgninger», «studenttilstrømning», «fag». I helsepolitisk sammenheng kom dette språket enda tidligere, kanskje fordi helsevesenet har hatt innslag av kommersiell virksomhet hele tida. Men nå er sykehusene blitt «foretak», der pasienter er blitt «produkt», sykdom er blitt «marked», helbredelse er blitt «ferdigstillelse», bevilgninger er blitt «rammebetingelser», og faglig utvikling er blitt «konkurranse», osv.

Intimisering

De nye ordene henger naturligvis sammen med en ny politikk på disse områdene. Men det politiske språket er også endret som følge av den nye

medievirkeligheten. Medienes hang til å personifisere har invadert hele det politiske feltet og satt en ny standard for all politisk atferd. Skillet mellom offentlig og privat blir mer utydelig. Politikerne er blitt på fornavn med hverandre og kaller sine kolleger Jan, Jens og Kristin i stedet for herr Petersen, herr Stoltenberg og fru Halvorsen. Thorbjørn Jagland har for sin del introdusert brevet som metode i den politiske ordvekslingen. I ett av dem under valgkampen i 2001 minnet han om at faren hans hadde arbeidet i industrien. «Da han vokste opp, var det stor forskjell på folk,» skrev han. Einar Gerhardsen kunne nok henvise til «de harde trettiåra», men fortalte aldri om sin fars liv.

Vinteren 2002 gikk det nærmest en farsott av bekjennelser over det politiske landskapet. Bjarne Håkon Hansen erklærte i et intervju i VG at han hadde påført sine barn stor sorg ved at han lot arbeidet som politiker gå foran de omsorgsoppgavene som også hviler på en far. Intervjuet ble fulgt opp av en varm og intim samtale mellom ham og Fredrik Skavlan i Først & sist i NRK TV. Det norske folk ble delaktig i den tidligere landbruksministerens ekteskap og skilsmisse, og hans følelsesliv og syn på likestilling. Vi må regne med at det var vel beregnet fra stor-

tingsrepresentantens side, det skulle bidra til å styrke hans posisjon på velgerarenaen. Ikke lenge etter gjorde etterfølgeren hans som landbruksminister, Lars Sponheim, noe tilsvarende da han fortalte til mediene at han gjennom år som politiker hadde forsømt sine barns fødselsdager, og beklaget det. Vi husker alle Kjell Magne Bondeviks beretninger om sitt sammenbrudd, og Kristin Halvorsen spiller alltid på det intime når hun tar på andre debatt deltakere og forteller at hun blir så «eitrande sinna» på andres synspunkter.

Språket definerer verden

Språket er politikernes redskap til å definere verden og endre den. Vi lever i en språklig tid. «Språket er værens hus,» sier den tyske filosofen Martin Heidegger. Det er gjennom språket vi danner bildene av oss selv og våre omgivelser. Slik sett er språk ikke noe nøytralt redskap eller verktøy. Det bestemmer virkelighetsbildet for oss, men representerer bestemte perspektiv og interesser eller verdinormer. Politikerspråket er derfor et redskap til å endre oppfatningene om verden med. Slik vil det være på høyde med det som til enhver tid skjer av samfunnsutvikling.

Men det kan også virke konserverende. Når nye ting bryter fram, når nye rammer for hvordan verden ser ut og bør fungere, oppstår, er det politikernes språk som bærer det nye fram og skaper nye forestillinger hos tilhørerne som politikerne ønsker å påvirke. Derfor har det de siste åra skjedd store endringer i politikerspråket, slik det også gjorde like etter den annen ver-

denskrig, da planøkonomien slo igjennom som økonomisk ramme for våre forestillinger og landet skulle gjenoppbygges og moderniseres. Det var sosialøkonomenes verdensforståelse som seg inn i politikerspråket. I 1990-åra og i det nye århundret er det den liberalistiske og globaliserte markedstenkningen som gjennomsyrrer det politiske språket. Det er siviløkonomenes forståelse av verden som trenger igjennom. Men om språket gir inntrykk av at det skjer en total omkalfatring av vår forståelse av omgivelsene, er det viktig å ha klart for seg at det under planøkonomien også fantes et marked, og at det under markedsøkonomien ennå finnes plan og forvaltning. Men når daværende næringsminister Ansgar Gabrielsen snakket om at han ikke hadde noe i «verktøykassen», så var det et uttrykk for at han ikke ville intervensjon med politiske grep der han mente «markedet» kunne løse problemene eller ta utfordringene. Der politikerne under den «sosialdemokratiske» planorden ville «gjøre noe», både stort og lite, vil politikerne nå helst gi «rammevilkår», og ikke «ta styringen».

Intimspråket på den politiske arena er en følge av en endret mediesituasjon, som alltid påvirker politikerspråket. Det er særlig fjernsynet som har drevet fram denne utviklingen. TV-skjermen er liten, og utsnittet av bilder går alltid nær inn på personer som ytrer seg. Slips og rynker, skjortefarge og ansiktsuttrykk får betydning for hvordan personen på skjermen oppfattes, og for en politiker er jo det av største betydning i hans forhold til velgerne. Det er de som gir ham makt

eller tar den fra ham. Små detaljer kan virke store i nærbilde. Det går fortsatt gjetord i USA om hvordan TV-skjermen fratok Richard Nixon seieren i presidentvalget i 1960, da han framsto på skjermen med flere timer gamle skjeggstubber. Han så ut slik amerikanerne hadde lært seg at skurker skulle se ut.

Internett og mobiltelefon

Når man kommer direkte inn i stua hos folk, der de kanskje sitter ved kafebordet, kan heller ikke politikerne tale til tilhørerne fra en talerstol. Situasjonen kaller på en fortrolig samtale. Det blir fristende å snakke som man gjør rundt bordet, personlig og med henvisning til private erfaringer. I de seinere år har også politikerne tatt i bruk Internett som medium. Og selv om det er et skriftlig medium, tar det preg av det uformelle og muntlige. De samme nærhetselementene er til stede her som i de andre etermediene. Hva som vil skje når også de nye mulighetene på mobiltelefonen tas i bruk av politikere, kan vi bare ane.

Det er også rimelig å anta at det vil skje en ny vending i det norske politikerspråket når vi om ikke lenge må regne med at politikerne får adgang til å sende ut reklame på fjernsynet. I USA har det skapt grobunn for den mest usaklige demagogi og ensporete løgnpropaganda. Jeg tror ikke det vil gå slik hos oss. Men det vil nok gi en renessanse til slagordet, som opptrådte på plakater og faner i tidligere tider. Vi kommer til å få følelsesappeller i krassere og mer brutal form enn når politikerne henvender seg til oss i samtaler eller debatter under ledelse av kyndige politiske journalister og

skarpskodde motstandere. Men selv nå erfarer vi jo at det korthogde og slående kreves av politikerne i de relativt korte talkshowutsendelsene «Tabloid» eller «RedaksjonEN» på de to største fjernsynskanalene.

Høyere kunnskapsnivå

Politikerspråket framføres i det hele tatt i mange medier og tar farge av det. I vår tid, da store deler av befolkningen har et kunnskapsnivå som er høyere enn noen gang, og den kritiske sans i forhold til dem som styrer, er sterkere enn før, kan ikke politikerne smøre for tykt på. Det kan slå tilbake på dem selv. Derfor har jeg inntrykk av at saklighetsnivået er høynet. Men fortsatt er politikerspråket resultatorientert, det er ikke talegavene som skal demonstreres. Politikerne kan nok klappe et barn på hodet og formidle at de er glad i de små. Men de fleste politiske ytringer tar sikte på makt og samfunnsendring på en eller annen måte. Og selv om argumentene framføres i en saklig tone og form, er det ikke sanne eller falske konklusjoner politikerne skal komme fram til, men mulighet til å påvirke samfunnsutviklingen i en bestemt retning. Argumentasjonen springer ut av et verdisystem, en forestilling om hvordan «det gode liv» skal nås. Politikeren ønsker å oppnå noe fordi han mener det er bra for hele samfunnet, eller i det minste for en gruppe. Politikerne velger ut fakta i samsvar med de hensiktene de har. I vitenskapelig språk er jo *det* en kardinalsynd. I politikernes språk må det være vide rammer for hva som anses som saklig.

Den klassiske retorikken appellerte

både til fornuften og til følelsene. Den skulle overbevise og overtale. I vår tid er nok appellen til følelsene kommet i miskreditt, ikke minst som følge av det 20. århundres politiske demagoger. I norsk sammenheng har det vært en tendens til å stemple politikere med sterk følelsmessig appell som romlende tomtønner. Men den intimiserende retorikken som fjernsynet krever, er ikke mindre henvendt til følelsene enn mange av de voldsomme retoriske effektene som ble brukt av potentatene som representerte de ekstreme ideologiene fra forrige århundre.

Retoriske grep

I det politiske språket og i politiske sammenhenger fins det noen ord som står i en særstilling, og som blir brukt av alle. Noen er så sterke at de nærmer seg utskjelling. Når Kåre Willoch kalte Arbeiderpartiets forslag «sosialistisk overbudspolitik», nærmet vi oss dette. Willoch snakket også om «utgiftspartiene». Når Erna Solberg kaller sin egen regjering «samarbeidsregjeringen» og det mulige regjeringsalternativet av Ap, Sp og SV «kaoskameratene», skjønner vi at det er ulike saklighetsnivåer på de to begrepene. Begrepet «ondskapens akse», som ble utmyntet av en av taleskriverne til president George W. Bushs taleskriver, fikk et internasjonalt gjennombrudd.

Da er nok hyppig brukte politikerord som «demokrati», «frihet», «human», «menneskerettigheter», «fornuftig», «verdiskaping», «modernisering» osv. mindre hardtslående, men like fullt effektive i sin appell til følelsene. Det samme er negativt ladede ord som

«krig», «overgrep», «terror», «fundamentalisme», «vilkårlighet». Noen ord faller ut av alminnelig bruk på politikens arenaer, som «borgerlig» og «sosialistisk», fordi de har tapt mye av sin mening. Et hederskront ord som «distriktpolitikk» er også sjelden i bruk i dag. Nå «opplever» politikerne mye, de «føler» og «har magesfølelse for», de «står fram» og «gir et ansikt til», alt hentet fra intimsfæren. En av de virkelig bevisste brukere av politikerspråket er Carl I. Hagen, som i alle fall en tid greide å gi «politikerne» betydningen «de andre – ikke vi». Jeg tror han nå har sluttet med dette, etter å ha sittet 30 år på Stortinget.

Ord fra oljebransjen er også blitt mindre brukt i de seinere år, etter at de var dominerende i politikersammenheng i 1970- og 80-åra. Det samme må sies om ord fra forsvars- og krigssfæren. Men fortsatt står det politisk strid om bruken av ordet «krig», som er et stygt ord når vi er engasjert i det. Statsministeren foretrekker «humanitær aksjon» om vår deltakelse i Irak-krigen.

Slik kan man se at politikerspråket er et dynamisk redskap, under rask endring når samfunnet også endres. Men den politiske retorikken har like fullt lange historiske røtter, og det er de samme språklige elementene som tas i bruk, selv om ordene er annerledes over tid. Det er en spennende tanke at det ikke er så stor forskjell på de virkemidler som ble brukt i den greske agora, i det romerske forum og i våre medier.

Språkrådet spår, men markedet rår

ARNE TORP

Offentlig versus privat språknormering i dagens norsk

En gang trudde mange at det var myndighetene som bestemte hvordan skriftspråket skulle se ut. Det er det liten grunn til å tru i dag. Andre mente det var dikterne som hadde makta. Det virker heller ikke sannsynlig lenger.

De som *virkelig* kontrollerer norsk skriftspråk, er de som har makt til å bestemme hvordan det skriftspråket ser ut som *folk flest* møter i hverdagen – det vil si i aviser, ukeblad og de fleste bøker. Og her er det liten tvil om at det er det såkalt moderate bokmålet som rår grunnen, eller for å si det mer presist: et utvalg av de mest tradisjonelle eller konservative formene innfor det som er offisielt tillatt bokmål. I det som følger, vil jeg gi min versjon av hvorfor det er blitt slik.

At nynorsk i praksis er bannlyst som arbeidsspråk for medarbeiderne både i den kulørte pressa og i alle de større avisene i landet, er et faktum de fleste nok er klar over. Dersom nynorsksskrivende journalister vil gjøre karriere i slike medier, må de altså pent finne seg i å skrive bokmål. Derimot er det ikke sikkert at alle er klar over at de samme organene samtidig gjennomfører en temmelig beinhard språkpolitisk sensur av bokmålet før det kommer på trykk. Og denne

sensuren gjelder ikke bare det medarbeiderne skriver. I de fleste større aviser rammer den også innsendte artikler og signerte leserinnlegg, ikke en gang dødsannonser slipper alltid gjennom, dersom redaksjonen ikke liker språkformen.

Private erfaringer med den private normeringa

At dette ikke er påstander uten rot i virkeligheten, har jeg flere handfaste bevis for. I 1999 sendte jeg en artikkel til avisa *Fædrelandsvennen*, som uten videre tillot seg å «rette» språket i artikkelen fordi den hadde flere *a*-former og annen styggedom som ikke harmonerte med den redaksjonelle normen. Da jeg tillot meg å sende en ganske sur kommentar til redaksjonen i avisa, fikk jeg et minst like syrlig svar i et brev fra den politiske redaktøren, der det bl.a. stod følgende:

Vi betviler ikke at du kjenner norsk ortografi like godt som redaksjonen. Men dette handler ikke om ortografi, det dreier seg om stilistikk. Allmenndannede som vi er, kjenner vi selvfølgelig til at det, med base i de nordiske institutters språkseksjoner, kjempes en utrettelig kamp av en liten minoritet som går sine egne veier i dette spørsmålet. Vi noterer oss likedan at denne

minoriteten bare i ubetydelig grad finner sympati hos de samme institutters litteraturvitere. Det skyl-des formodentlig at disse har en større følelse for det gode språk.

Sjøl om brevet var undertegna «med forsonlig hilsen», kan jeg ikke si at bre- vet gjorde meg særlig mer forsonlig stemt. Jeg er imidlertid nokså sikker på at også andre redaktører kan gå rundt med omtrent de samme hold- ningene som vi ser her. *Det* er en arv fra den tida da *norskfilolog* var omtrent det verste skjellsord som kunne tenkes i visse kretser.

Det er viktig å merke seg at denne formen for språkpolitisk sensur bare går ut over innlegg skrevet på bokmål. Grunnene til dette er antagelig flere. For det første mangler de fleste aviser kompetanse i nynorsk. Dersom de ikke velger å oversette innlegget til bokmål – noe som nok også hender – blir de altså nødt til å la innsenderens nynorske språkform være i fred. Bokmåls- innlegg blir derimot konsekvent retta i mange aviser, dersom da ikke temaet for innlegget nettopp er innsenderens rett til å få sin egen språkform respek- tert. Riktignok blir slike innlegg ofte avvist under henvisning til plass- mangel eller lignende, men dersom de tas inn, blir de nok *ikke* retta – det ville jo i så fall bli direkte pinlig for redak- sjonen.

Den offisielle begrunnelsen for å sensurere bort bokmål med *a*-endelser, er at dette har å gjøre med stil, slik vi ser i det brevet jeg siterer ovenfor. I en debatt for noen år siden om folks rett til å stå fram i Aftenposten med sin egen språkform, hevda en kjent redak- tør i avisa derimot at godt språk ikke

bare er snakk om radikale eller kon- servative former, og minte samtidig om at det er noe som heter stilnivåer.

Dette kan man sjølsagt uten videre si seg enig i. Stil og god språkføring omfatter mye mer enn valg av ordfor- mer og grammatiske endelser. Poeng- et er bare at den rettinga som visse aviser bedriver i leserinnlegg på radi- kalt bokmål fra dem som tillater seg den slags ekstravaganser, den retter seg *ikke* generelt mot «dårlig språk», den består rett og slett i ei konsekvent utlukning av alle radikale, men offisielt godkjente, bokmålsformer, mens alt annet får stå i fred. Såkalt stilistisk ret- ting slik jeg har erfart den, består der- med nettopp i ei praktisering av det den samme Aftenpost-redaktøren kal- te skyttergravsmentalitet, der en bare er opphengt i ord- og formvalg og ikke bryr seg en døyt om stil. For min egen del har jeg nemlig ennå til gode å få forslag til stilistiske forbedringer i noe avisinnlegg, men derimot har både jeg og andre fått en god del ubedt «hjelp» med formvalget.

Hvorfor er *a*-formene så farlige?

I dag er det stort sett politisk ukorrekt å mislike nynorsk (sjøl om ikke alle skoleelever og professorer har oppfat- ta *det*). Nynorsken fortjener vern og styrking, heter det på offisielt statlig hold og langt inn i Riksmålsforbundet. «Samnorsken», eller for å si det mer presist, det radikale bokmålet, er det derimot ingen som ser på som verne- verdig. Dessuten er det jo en kjent sak at det bare holdes i live ved kunstig åndedrett fra enkelte nedstøva norsk- filologer, som heldigvis alle sammen snart er modne for Statens pensjons-

kasse. Mange vil vel hevde at siden det radikale bokmålet bare holdes i live ved kunstig åndedrett etc., så er det ingen grunn til å anse det som verneverdig.

Dersom det radikale bokmålet faktisk var så dødsmerka som det hevdes, er det påfallende at det likevel aldri får slippe til i de store avisene, verken hos medarbeidere eller innsendere. Noe kan tyde på at det tross alt blir ansett som «farlig»! Og det er det så menn også: Mer og mindre radikalt bokmål er nemlig slett ikke så fraværende på grasrota som en kan få inntrykk av om en bare leser det som har gått gjennom den moderate bokmålskverna hos de store tekstprodusentene.

En som burde vite hva han snakker om i den forbindelse, er forlagsdirektør og tidligere språkrådsleder Ola Haugen, som ingen vil mistenke for å være samnorskaktivist. I et foredrag på et oversetterseminar i 1999 uttalte han seg om framtida for norsk språk:

Når det gjelder grunnlaget for mine antakelser om den fremtidige utviklingen, er det rett og slett tendenser jeg ser i skriftlig språk, ikke minst i unormerte tekster i manuskripter og notater, særlig fra yngre personer. Når man slipper seg litt løs og ikke føler seg så presset av konvensjonene, velger man oftere, men ikke konsekvent, en del talemålsnære former ...

Disse formene konkretiserte han som sørøstnorske talemålsformer; deriblant *-a*-endelser i flere substantivformer (*boka, tida, folka, åra* osv.) og i fortid av svake verb (*flytta, kasta, sparka* osv.); diftonger istedenfor monoftonger i mange ord (*bein, blaut, brøyt*).

Dersom Haugen får rett i denne spådommen, vil det altså bety at den stille revolusjonen som har skjedd med talemålet, også vil kunne få konsekvenser for det skriftlige bokmålet. At de sosiale skillelinjene langt på veg er borte i talemålet, er nemlig en erkjennelse som går langt inn i riksmålsleiren: I jubileumboka frå 1999 om riksmålsbevegelsen konkluderer riktignok Lars Roar Langslet på siste side at «riksmålet har seiret», men noen sider før innrømmer han likevel halvt motvillig at «dialektfarvet, uformelt talespråk har bredt seg og fått høyere status». Her kan det altså være god grunn for de som vil bevare «det rene riksmålet», til å være på vakt.

Dersom det går slik i framtida som det har gått hittil i norsk språkhistorie, at det som er sosialt akseptabelt talespråk, etter hvert også vil bli sosialt akseptabelt skriftspråk, kan det nemlig tenkes at påstanden om «riksmålets seier» må modifiseres kraftig, for et slikt riksmål vil i så fall bli farlig likt den samnorsken man kjempa mot med nebb og klør på 1950-tallet. Men riksmålsbevegelsen har vist atskillig tilpasningsevne i de seinere åra, så kanskje en gang i framtida ... Men ut fra situasjonen i dag virker et slikt scenario ikke veldig sannsynlig, sjøl om vi i det aller siste har sett enkelte interessante tegn til virkelig tøvær i den norske språkstriden.

Mot norsk språkfred – eller bare et språkpolitisk vårslepp?

For oss som er interessert i språk, stod det med få dagers mellomrom i vår to interessante kronikker i Aftenposten om den norske språksituasjonen. Den

første stod på trykk 24. mars og var skrevet av professor Inge Lønning, og den dreide seg riktignok ikke spesielt oppsiktsvekkende om å gjøre sidemålsopplæringa valgfri. Men i argumentasjonen for dette kom Lønning med ganske radikale tanker om språklig frihet til å være framsatt i akkurat denne avisa:

Ingen arbeidsgiver har rett til å pålegge noen å bruke en annen målform enn den vedkommende selv foretrekker. [...] Det ville for eksempel innebære at de riksdekkende avisene med tilhold i Akersgaten og andre deler av hovedstaden kunne [...] begynne å praktisere full språklig likestilling ved å gi alle sine medarbeidere frihet til å bruke den målformen de selv foretrekker. I det lange løp ville det gi et helt annet livsrom for nynorskbruk i det offentlige rom enn det den sidemålsproduserte nynorsken noensinne kunne gi.

31. mars skriver så professor Magnus Rindal en kronikk der han blant annet presenterer denne framtidsvisjonen:

Den største utfordringa er å framstille nynorsken slik at den blir oppfatta som ein overbygnad på folkemålet i heile Noreg. Dersom dette lukkast, og bokmålet utviklar seg i same retning som før, vil vi i framtida få grunnlag for eit offisielt norsk skriftspråk, framvakse utan tvang og styring.

Full språklig frihet for alle, sier altså Lønning; mens Rindal mener at vi

med tid og stunder vil kunne få ett felles norsk skriftspråk, dersom det går slik som han håper. I sannhet to interessante synspunkter til å ha stått på kronikkplass i Aftenposten.

Spørsmålet er så bare om redaksjonen har tenkt å praktisere den friheten som Lønning foreslo. Personlig tillater jeg meg å tvile sterkt på dette. Følgende er nok mer typisk for den språklige toleransen der i huset: 29. august i år hadde professor Jan Terje Faarlund en kronikk om et universitetspolitisk tema – på nynorsk. Men både ingressen og overskrifta var satt til av redaksjonen – og den var på bokmål: «Veiene skilles i humanistisk forskning». Dette ble gjort uten at Faarlund på forhånd var blitt forespurt om saken. Nynorsktoleransen i Aftenposten strakte seg altså i dette tilfellet ikke så langt at man tok sjansen på å utsette seg for mistanke om at *redaksjonen* brukte nynorsk!

Jeg tror nok derfor dessverre at både Aftenposten og de fleste andre store tekstprodusenter foreløpig er svært langt fra det språklige toleranseidealet som Inge Lønning gjorde seg til talsmann for i kronikken 24. mars. Og jeg tror i alle fall ikke toleransen på lang tid kommer til å omfatte andre utgaver av *bokmålet* enn den redaksjonelt sanksjonerte. Den dagen det eventuelt skjer, vil det virkelig være grunn til å erklære den norske språkstriden for avblåst!

Norsklærerne og overføring av språknormer

HELGE OMDAL

Språknormering og vedtak om språknormendringer forutsetter at språkbrukerne får kjennskap til de språknormene som gjelder eller endres.

Implementeringa – eller overføringa av språknormer til språkbrukerne foregår i hovedsak som del av skolegang og utdanning. Norskstudenter på høyskoler og universiteter får opplæring i gjeldende, offisielle språknormer for bokmål og nynorsk, og de som blir lærere, bruker disse kunnskapene i undervisninga.

På denne måten har lærerne makt til å oppdra nye generasjoner nordmenn til å uttrykke seg på korrekt norsk. Av lærerne kreves det at de har omfattende kunnskaper om tillatte skrivemåter og varianter av det grammatiske systemet. De må sjøl være i stand til å kunne uttrykke seg korrekt og i samsvar med gjeldende rettskriving, men i tillegg må de kjenne til og kunne ta stilling til det som måtte dukke opp i elevenes språklige flora. Alle som har vært sensorer for norskstudenter, er likevel klar over at emnet 'rettskriving og språknormer' bare sjelden har hatt en sentral plass i norskstudiet.

Lærerne har mye å holde styr på

I tillegg til relativt hyppige rettskrivingsendringer har vi to språkvarietetene bokmål og nynorsk med ofte uklare

forskjeller. Dessuten har vi et særnorsk fenomen, nemlig et rettskrivingsystem med to nivåer: en *læreboknormal* der skrivemåter og bøyingsformer har status som hovedformer, pluss *rettskrivinga* med sideformer i tillegg. Læreboknormalen gjelder for offentlig språk, mens rettskrivinga i sin fulle bredde skal kunne brukes av elever i skolen. På begge nivåer har vi mange alternative skrivemåter og bøyingsendringer.

Også et annet forhold kan bety noe for elevenes språknormlæring og oppfatning av rett og feil i språket. Språkbrukerne i et samfunn består som kjent ikke bare av yngre personer, men av om lag tre samtidige generasjoner som har fått opplæring i noe ulik rettskriving. En del voksne er vanligvis sterkt imot språknormendringer og vil motarbeide dem så langt de maktet – sjøl om endringene i første rekke er tenkt for de nye generasjonene og vil mange eldre kan få skrive i samsvar med sitt hjertes språk så lenge de lever. Slike reaksjoner og slik maktutfoldelse merker en for fullt i Tyskland i disse dager blant mektige menn i pressekreter etter at tyskerne innførte ei *Rechtschreibreform* i 1996 med en «overgangsperiode» fram til 2005. Dermed vil mange avistekster framover bli skrevet dels etter den gamle rettskrivinga, dels etter den nye, sam-

tidig som den nye blir gjennomført i skolen og i forvaltninga.

I tekster som er produsert til skolebruk, møter elevene en språkbruk som er i samsvar med de offisielle normene. På grunn av motstanden mot språkendringer blant personer som har makt til å bestemme at alternativ rettskrivingspraksis skal benyttes, som hos noen av de store tekstprodusentene, kommer norsk skoleungdom også i nærkontakt med en kategori av språklig «friere» tekster, f.eks. aviser, bøker, filmtekster, reklame og bruksanvisninger. Tidligere utgjorde tekster distribuert gjennom skolen en større andel av samla lesing. En må gå ut fra at elevene også påvirkes av tekster ellers i samfunnet med andre språknormer (inkludert både det som kan kalles «uoffisiell norm» og «språkfeil»). Dette bidrar til å skape språknormforvirring hos elevene og gjør at lærernes makt og innflytelse i språknormformidlinga blir redusert.

Det kan likevel ikke være tvil om at nettopp lærernes kunnskaper om språknormene betyr svært mye for språknormkunnskapen hos den yngre generasjonen og sannsynligvis er det vesentligste elementet i det jeg kaller *implementeringskjeden*. Likevel er i det minste to forhold vesentlige for hvor effektivt denne implementeringa skjer: For det første er det spørsmål om hvor mye språknormeringsmyndighetene utnytter sin maktposisjon til å pålegge og kontrollere lærernes språknormimplementering. For det andre er det spørsmål om hvilke kunnskaper lærerne har om norske språknormeringsforhold.

Gjennom rettleiing og retting har læreren stor innflytelse på elevenes

språklige mestring og språknormoppfatninger. Læreren har makt til å påvirke elevenes kunnskaper både om valgfriheten og variasjonsmulighetene i norsk rettskriving – og samtidig la sin personlige «språksans» komme til uttrykk der den eventuelt ikke samsvarer fullt ut med offisiell norm, eller på ikke-normerte områder av språkbruken.

I en undersøkelse jeg gjorde av rettepraksis (se H. Omdal, 2004: *Språknormering – med mål i sikte?*), svarte 77 ungdomsskolelærere som underviste i norsk, på spørsmål om rettepraksis i siste klasse i ungdomsskolen.

I to konstruerte tekster på bokmål og nynorsk var det lagt inn eksempler på mange feiltyper og på mer «flytende» normeringsspørsmål, bl.a. *sin*-genitiv. Svare skulle gi grunnlag for å si noe om variasjonen i rettepraksis i skolen. Noen lærere retter mye («alt jeg ser»), mens andre tar mer pedagogiske og realistiske hensyn. Dessuten kunne de korrigerende tekstprøvene vise hva slags feiltyper det blir fokusert på, og hva slags feiltyper som ikke står sentralt i rettingene, enten det nå skyldes bevisste oppfatninger hos lærerne, eller manglende oversikt og kunnskap om språknormene.

Sjøl om vi ikke kan trekke bastante konklusjoner om rettepraksis generelt, gir enkelte undersøkelsesresultater i alle fall en viss pekepinn om *lærernes* språknormkunnskaper på enkelte områder. Framfor alt ser det ut til at lærerne mangler en viss kjennskap til alternative former og bøyningsskategorier, dvs. til *valgfriheten* og *bredden* i rettskrivinga. Noen av resultatene er i så måte overraskende. En kan nok kan-

skje forstå at enkelte sideformkategorier ikke er like godt kjent, f.eks. at nynorsk har tillatte former med *-er* i presens av sterke verb, som [*skriver*], eller at det er mulig å bruke formene *tausheta* og [*barnene*] i bokmål – former som flertallet av lærerne i undersøkelsen faktisk har korrigert. Mer overraskende er det at alternativa *-a* og *-ene* i «store» bøyingskategorier som bestemt form flertall av intetkjønnsord ikke er allment kjent. En god del av lærerne «korrigerer» bokmålsforma *resultata*. Slike eksempler gir grunnlag for å stille spørsmål ved effekten av og prioriteringa i norskopplæringa ved universiteter og høyskoler.

På den andre sida er det enkelte trekk ved de gjeldende språknormene som ser ut til å ha blitt raskere implementert, f.eks. skrivemåter som *viss* ('dersom') og [*legge*] (uten *ſ*) i nynorsk, og *frem* i bokmål. Og særlig når det gjelder den relativt utbredte ukorrekte bruken av særskrivning av sammensatte ord, virker det som om lærerne er spesielt språkbevisste: Nesten alle lærerne korrigerer skrivemåten *ulve flokk*.

Det er også interessant at når det gjelder *sin*-genitiv – såkalt garpegenitiv – ser lærerne ut til å være klart mer tolerante enn det som kommer til uttrykk fra autoritativt hold, bl.a. fra Språkrådet. Bare ganske få av lærerne har reagert på *soldaten sin garderobe* (bokmål) og *bøndene sine organisasjonar* (nynorsk). Dette kan ventelig tolkes slik at lærerne ikke fungerer som en normerende bremsekloss for denne mer og mer utbredte talespråklige uttrykksmåten.

Synet på *sin*-genitiv i norsk har endra seg de siste tiåra, og synspunkta på bruken av denne genitivstypen i

nynorsk er dessuten annerledes enn når det gjelder bokmål. Endringa går i retning av større toleranse og aksept også i skrift for garpegenitiven. Om *sin*-genitiv er det i alle fall i dag en viss forskjell i språknormoppfatning mellom lærerne og normeringsinstansene, og på en indirekte måte bidrar lærerne til å støtte opp under endringa i retning av større aksept også i skrift for denne genitiven. Her har lærerne makt til å påvirke språknormendringer og språknormoppfatninger.

Eksemplet med *sin*-genitiv illustrerer vel at det ikke alltid er enkelt å normere språkbruken etter en skala mellom «helst ikke»/«sparsam og varsam»/«bør unngå» på den ene sida og «OK»/«kan godta» på den andre. Særlig stiller denne kategorien normeringer store krav til lærerne som skal trekke den kvantitative grensa mellom det akseptable og det uakseptable. Da blir sannsynligvis situasjonen i mange tilfeller at en eventuelt tyr til den pedagogisk enklere regelen «skriv aldri», eller heilt lar være å reagere på enkelttilfeller.

Det er mulig at det skyldes skortende kommaregelkunnskap når under halvparten av lærerne korrigerer et klart eksempel på manglende komma (leddsetning før hovedsetning). Men også synet på hva som er viktige og mindre viktige språkfeil, kan ha spilt en rolle. På et avkryssingsskjema for de viktigste/mest alvorlige feiltypene kom tegnsetting på siste plass – etter rettskriving, bøyning, syntaks og ordbruk. Konklusjonen må vel her bli at det ikke nytter med regler og teoretiske kunnskaper om reglene dersom en ikke synes det er vesentlig å praktisere

dem. I så måte skiller vi oss fra danskene, som de siste åra har utkjempa en drabelig kamp for og imot det «nye» kommaet.

Et forhold som har spesiell sammenheng med den store valgfriheten i skriftspråket, er mulighetene for – eller restriksjonene i – bøyings- og rettskrivingskombinasjoner. Har en grunnlag for å stille bestemte krav til konsekvens i språkbruken? Kan f.eks. den jamstilte hovedforma *mjolk* (bokmål, sidestilt med *melk*), som oppfattes som radikal (den er fellesform for bokmål og nynorsk) kombineres med *frem*, eller må det være *fram*? Mange vil antakelig hevde at *frem* (som regnes som konservativ form og lenge figurerte som ei av «faneformene» i riksmål, før den kom inn igjen i bokmål i 1981) i dette tilfellet bare kan kombineres med *melk*, og *mjolk* bare med *fram* (men jf. «Mjølkebilen nådde frem» – i Agderposten 20.01.93).

Fra før er det dokumentert at lærerne kan ha bestemte oppfatninger av hva slags fornutvalg eller skrivemåter elevene bør bruke. Celia Berg har i artikkelen 'Valfridommen og eleven' undersøkt hvordan elever i videregående skole opplevde en vid skriftnorm i praksis, og fant bl.a. at

[...] lærarane oppfordrar elevane til å nytte ein bestemt skrivemåte. Når lærarane i tillegg gir elevane lovnader om betre karakterar ved bruk av denne bestemte skrivemåten, slik fleire informantar rapporterer om, kan ein ikkje lenger snakke om nokon reell valfridom i desse tilfella. Bergs konklusjon er at valgfriheten i hovedsak eksisterer på papiret. Også fra annet hold er det rapportert om

«styring» fra lærerne. Åse Wetås refererer og omtaler en del undersøkelser om hvordan brukerne opplever normsituasjonen i nynorsk. I forbindelse med Svein Erik Djupedokkens hovedfagsavhandling fra UiO 1983 om rettepraksis og språkholdninger ved to videregående skoler i Oslo uttaler Åse Wetås i en rapport for Norsk språkråd 2001:

Ein del av korrigerangane lærarane i utvalet til Djupedokken driv med, er medvitne normbrot. Meir presist gjeld dette ei utbreidd styring av elevane i retning av at dei skal bruke sær-nynorske ord og bøyingsmåtar i tilfelle der dei kan velja variantar som er meir i samsvar med deira eige talemål.

Det kan se ut til at slik styring fra norsklærerne er mer utbredd enn det en har vært klar over. I den grad det er tale om honorering eller sanksjoner knytta til karakterer, er det også en måte å utøve makt på i forbindelse med implementering av norske språknormer. Det er i så fall en maktutøvelse på sida av det språknormeringsmyndighetene har forutsatt.

Lærerne i undersøkelsen gav flere interessante kommentarer til tekstprøvene som skulle rettes. Til tenkte elever i avgangsklassen på ungdomsskolen har de bl.a. gitt slike råd:

«Her bruker du endinga -ene. Ellers har du brukt a-ending. Vær konsekvent!»

«Det brukes a-verb og et-verb om hverandre. Hold deg til *en* av formene. Du må bestemme deg for hvilke bøyingsformer du vil bruke i verb/substantiv: å teste – testa/testet

et barn – barna/[barnene] *klammeform!*

VÆR KONSEKVENT!!»

«Språklig inkonsekvens; enten et moderat bokmål med Riksmålsendinger, eller et mer radikalt bokmål med -a endelser»

«Du blander sammen moderate og radikale former. Vær konsekvent her»

«NB! Når du begynner med å bruke begynne, kan du ikke bruke gamle former som 'Me' 'eit par-tri' ...»

«Ville kommentere en blanding av en/et og a former. Stilistisk rendyrking ville jeg gi råd om»

Disse kommentarene tyder på at lærerne i høy grad er opptatte av å rettleie elevene med tanke på enhet og indre samsvar i forbindelse med bruk av skrift- og bøyningsformer langs skalaen *radikal – konservativ* stil. Likevel kan det se ut til at de råda som gis, i flere tilfeller er mer absolutte enn det er grunnlag for ut fra språkbrukspraksis i mange norske tekster. Det er f.eks. ikke uten videre gitt at en i avistekster der bokmålsforma *tida* forekommer, også vil finne former som *regjeringa*, *kronprinsessa*, *har kasta*, *har forulempa*.

En skal ikke se bort fra at mange lærere har en slags «indre skala» der ulike ord- og bøyningsformer kan plasseres et eller annet sted mellom ytterpolene *sterkt konservativt* og *særdeles radikalt*. Det er likevel lite sannsynlig at dagens ungdom har den samme språkfølelsen som de eldre, og det er

også et spørsmål om en eventuelt skal prøve å overføre de eldres språkfølelse til de unge. Hver tid har sin språkbruk, noe som gjelder både tale og skrift. Hver generasjon må gjøre sine egne oppdagelser og erfaringer om språk og språkbruk.

Når vi ser nærmere på det formelle grunnlaget for denne typen «rettinger» og formaninger til de unge språkbrukerne om å ikke blande -a og -en, -a og -et osv., viser det seg at språknormeringsmyndighetene faktisk ikke har formulert noe entydig krav til en slik type konsekvens i skriftlig framstilling. Snarere tvert imot. I møte i fagnemnda i Norsk språkråd 03.06.98 blei det gjort en del detaljvedtak under punktet *Krav til konsekvens i lærebøker*, og i det store og heile kan en konkludere med at det er fritt fram for veksling og variasjon. «Det går nok grenser for kombinasjonsmulighetene, men de er vanskelige å trekke» (Norsk språkråd 1999: *Godt språk i lærebøker*, s. 39). Når det nesten ikke stilles krav til konsekvens eller utjamning av varierende former i skriving av lærebøker, er det heller ikke grunnlag for å kreve at elever generelt skal holde seg enten til radikale eller konservative former. Dette kan muligens tolkes som en «skolemesterpraksis» som har gått i arv fra lærergenerasjon til lærergenerasjon uten at det er noe formelt grunnlag for kravet.

Et annet problem som kan settes i sammenheng både med konsekvenskravet og med at variasjonsmulighetene i rettskrivinga er så store at det er problematisk å ha full oversikt over dem, er risikoen for at heller ikke alle ansvarlige norsklærere kjenner alle valgmulighetene. En elev som av en

eller annen grunn ønsker å utnytte systemet og dermed velger seg skriftformer som enkelte oppfatter som avstikkende, kan risikere å få dårligere karakterer både av sin egen lærer og av sensorer enn dersom eleven velger å bruke «nøytrale» former. En av lærerne i undersøkelsen kommenterer dette forholdet slik:

(...) Som kommentar til denne rettinga vil jeg si at eleven her blander sammen konservativt bokmål og radikalt. Det har han/hun rett til siden formene er sidestilt i ordlistene.

Men siden eleven vil møte sensorer og andre som bedømmer «stilbrudd» strengt, ville jeg råde eleven til:

– Velg enten radikale eller konservative former.

– [...]

Dette utsagnet underbygger mistanken om at implementeringa av språknormer i skolen ikke heilt foregår slik språkråd og departement har tenkt seg. Vi må innse at språknormimplementeringa heller ikke alltid er i samsvar med forutsetningene for prinsippa om valgfrihet i rettskrivinga. En må bare beklage at et system som velmeinende språknormeringsmyndigheter har vedtatt for å lette språkinnlæringa i morsmålet og å gi elevene muligheten for å finne fram til sin egen personlige

språklige varietet – kan resultere i at enkelte elever får dårligere karakterer enn de fortjener, dersom de tar de offisielt godkjente ordlistene på alvor. I så måte fungerer ikke norsk språknormering etter sin hensikt.

Flere undersøkelser av kunnskaper om språknormer og rettepraksis har dessuten vist at implementering av nye språknormer tar langt mer tid enn språknormerne har tenkt. Faktisk er det grunnlag for å påstå at det kan ta flere generasjoner, slik som med den nye tellemåten. Befolkninga består av minst tre samtidige generasjoner, og ettersom en først og fremst satser på implementering av språknormendringer gjennom skolen, må en rekne med at det nye også må gis tilstrekkelig tid til å «sette seg». Etter mitt syn bør en ha langsiktige mål, og ikke etter en del år – før implementeringa er fullført – kanskje normere tilbake igjen, slik en både har gjort tidligere i norsk, og som det er eksempler på i bl.a. det siste forslaget til ny rettskriving for bokmål. Når en faktisk må rekne med at det kan ta generasjoner før alle i språksamfunnet har nådd fram til samme språknormoppfatning, vil ei tilbake-normering i siste delen av implementeringsperioden føre til at «forvirringsfasen» blir forlenga med et betydelig antall år. Og både norsklærerne og nye årganger skolebarn blir utsatt for den langvarige språknormusikkerheten.

Kven har hatt makt i Norsk språkråd?

LARS S. VIKØR

IDEN OMLEGGINGA som Norsk språkråd no står framfor, er maktfordelinga eit kjernespørsmål. Rådet har vore organisert som eit breitt basert organ der mange ulike organisasjonar og institusjonar er representerte, men samtidig har det meste av sjølve avgjerdsmakta vore samla i snevrare organ innanfor rådet, og styre og fagnemnd, og sjølv sagt hos dei som har gjort det daglege arbeidet, sekretariatet. I det opplegget til eit nytt språkoragan som departementet arbeider med, er det gjort ganske klart at «ein» (dvs. departementet) ser med skepsis på denne ordninga. Det ser ut som ein ønskjer eit organ som står mindre fritt i forhold til departementet, samtidig som ein ønskjer å få det meir representativt for breiare samfunnsgrupper enn i dag. Spørsmålet er likevel om det er mogleg å få til begge desse tinga på ein gong, eller om ein må velje eitt av desse prinsippa og velje bort det andre.

No på slutten av Språkrådets funksjonstid går det an å gi eit endeleg oversyn over kven som har hatt mest innverknad – for ikkje å overbruke ordet «makt» – i Norsk språkråd og forgjengaren Norsk språknemnd (1952–1972) (Eg har laga ein «innverknadsindeks», som kanskje kan kaste litt lys over dette.)

Posisjonar gir makt

Makt i språkrådssamanheng får ein *først og fremst* ved å få plass i styre og fagnemnd, og leiarane har størst makt. Eg har basert meg på dette. Indeksen måler den innverknaden ulike oppnemningsinstitusjonar – altså ikkje enkeltpersonar – har hatt ved å besetje posisjonane i desse organa. Eg bereknar eitt poeng for ein plass i styret eller fagnemnda i eitt år. Fagnemndleiarane får to poeng for eitt år, pluss eit tredje fordi dei også har fast plass i styret. Styreleiarane må derfor også få tre poeng for ikkje å komme dårlegare ut. Eg set opp ein separat indeks for kvar av seksjonane, og det er såleis 10 poeng tilgjengelege pr. seksjon for kvart år (tre fagnemndmedlemmer + *ein* styremedlem pluss dei to leiarane for styre og fagnemnd som altså får tre poeng kvar). For perioden 1972–2004 blir det da $32 \times 10 = 320$ poeng.

I ein del tilfelle deler fleire institusjonar, t.d. universiteta, som har ein samla pott på tre plassar i kvar seksjon, og ymse organisasjonar på beslektta saksfelt (t. d. tre omsetjarorganisasjonar). Her skil eg mellom dei ulike institusjonane. Såleis reknar eg dei ulike universiteta kvar for seg (det vil vise seg nedanfor at det er interessant). På same måten fører eg dei stortingsoppnemnde medlemmene (som hadde plass

i rådet frå 1972 til 1988) til dei partia dei representerte.

Her fører eg opp dei institusjonane som har minst 10 poeng. Da blir indeksen slik:

Bokmålsseksjonen

Universitetet i Oslo – 88 poeng

Universitetet i Bergen – 40 p.

Det Norske Akademi for Sprog og

Litteratur – 33 p.

Riksmålsforbundet – 29 p.

Landslaget for språklig samling

– 25 p.

Den norske Forleggerforening

– 24 p.

Universitetet i Trondheim (NTNU)

– 14 p.

Grunnskolen ved sin lærarorganisasjon

– 12 p.

Det norske Arbeiderparti – 12 p.

Landslaget for norskundervisning

– 11 p.

Seks institusjonar har færre enn 10 poeng.

Nynorskseksjonen

Universitetet i Oslo – 78 poeng

Det Norske Samlaget – 59 p.

Universitetet i Bergen – 39 p.

Noregs Mållag – 36 p.

Universitetet i Trondheim (NTNU)

– 31 p.

Universitetet i Tromsø – 27 p.

Elleve institusjonar har færre enn 10 poeng.

Tre viktige organisasjonsgrupper

Ein kan dele inn institusjonane som nemner opp Språkrådet, i tre grupper. Det er:

1) dei vitenskaplege og pedagogiske institusjonane,

2) språkbrukarorganisasjonane (t.d. forfattar- og omsetjarorganisasjonane, forleggjarforeininga, NRK og Presseforbundet), og

3) dei språkpolitiske stridsorganisasjonane.

Lista over viser med all tydelegheit kven som har hatt brorparten av innverknaden, nemleg den første og den siste gruppa, og da særleg universiteta og språkstridsorganisasjonane.

Det er ikkje så vanskeleg å forklare dette. Universiteta har valt den fremste ekspertisen på feltet til å representere seg. For språkstridsorganisasjonane er Språkrådets arbeidsfelt sjølve eksistensgrunnlaget, og dei legg sjølvstøtte vekt på å sende sine beste folk med dei største spesialkunnskapane på feltet for å få størst mogleg innverknad. For språkbrukarorganisasjonane er Språkrådets arbeidsfelt berre eitt av mange viktige saksfelt dei engasjerer seg på, og det gjeld også dei personane dei sender inn i rådet. Studerer ein fraverslistene i rådsmøtereferata, får ein eit visst inntrykk av det. Desse organisasjonane er normalt representerte i ei stor mengd av statlege og andre råd, og medlemmene har normalt ulikt språksyn. Dei som mest medvite søker innverknad og har den høgaste kompetansen, vil vanlegvis også oppnå mest. Når språkbrukarrepresentantar engasjerer seg i Språkrådet, er det gjerne fordi dei har eit personleg språksyn som plasserer dei i ei eller anna av språkstridsgruppene, slik at dei vil representere *den* meir enn den yrkesgruppa som har sendt dei inn i rådet.

Slik var det i Språknemnda

Til jamføring har eg òg laga ein indeks for Norsk språknemnd, som eksisterte frå 1952 til 1972, altså i tju e år. Språknemnda hadde ein enklare struktur, med berre eit arbeidsutval på tre medlemmer pr. målform. Dermed blir indeksen enklare her. Eg gir eitt poeng for eitt år som medlem og to poeng pr. år for formannsstillinga (alle medlemmene i arbeidsutvalet i Språknemnda var menn), totalt 80 poeng for kvar seksjon. Språknemnda vart oppnemnd av Kyrkje- og undervisningsdepartementet – for dei fleste plassane etter innstilling frå institusjonar – men dei språkpolitiske organisasjonane var ikkje med, om ein ikkje reknar med Det Norske Samlaget, som nok vart rekna som ein kulturinstitusjon meir enn eit språkstridstiltak. Indeksen er slik:

Bokmålsseksjonen

Universitetet i Oslo – 40 poeng

Norsk Presseforbund – 13 p.

Lærarskolen ved sin lærarorganisasjon
– 10 p.

Tre institusjonar hadde færre enn
10 poeng.

Nynorskseksjonen

Det Norske Samlaget – 31 poeng

Kyrkje- og undervisningsdepartementet
– 13 p.

Universitetet i Oslo – 12 p.

Fem institusjonar hadde færre enn
10 poeng

Dei høge skårane for Universitetet i
Oslo og Det Norske Samlaget i kvar

sin seksjon kjem av at desse institusjonane okkuperte formannsstillingane det meste av tida (Alf Hellevik for nynorsk) eller heile tida (professorane Didrik Arup Seip, Trygve Knudsen og Eyvind Fjeld Halvorsen frå Universitetet i Oslo utgjorde ei ubroten formannsrekke på bokmålssida). Kyrkje- og Undervisningsdepartementets mann i nynorskseksjonen det meste av tida arbeidde òg ved Universitetet i Oslo, rett nok ikkje som nordist (keltologen Magne Oftedal). Også i Språkrådet har desse institusjonane hatt ein slags hevd på desse postane, Universitetet i Oslo rett nok mest på fagnemndleiar-plassen. Der har Eyvind Fjeld Halvorsen, Einar Lundebj, Dag Gundersen og Kjell Ivar Vannebo vore leiarar på bokmålssida i 28 år, berre avbrotne av Egil Pettersen frå Universitetet i Bergen i éin periode, og Kjell Venås var leiar på nynorskida i seksten år uavbrote. Det Norske Samlaget, på si side, har hatt styreleiarane på nynorskida i seksten år til saman (Leif Mæhle hadde vervet i femten år, men han sat først to periodar frå Universitetet i Oslo, deretter to periodar frå Det Norske Samlaget, og sidan 1996 har leiarane Kåre Lilleholt og Jan Olav Fretland representert Det Norske Samlaget).

Elles kan ein merke seg at språkstridsorganisasjonane har hatt ei sterk stilling. Riksmålsrørsla har over seksti poeng, og har hatt plassar både i fagnemnd og styre i lange periodar, om enn mest i fagnemnda. På syttitalet og åttitalet hadde dei i periodar både leiaren og ein styremedlem. Også Noregs Mållag har stått sterkt. Dei har prioritert å sitje i fagnemnda, og det er

vel fordi dei gjerne har oppnemnt fagfilologar, som ofte føretrekkjer å sitje i fagnemnda framfor i styret. Også riksmålsrepresentantane har for ein stor del vore språkvitarar med stillingar på Universitetet i Oslo, så denne institusjonen har eigentleg hatt enda sterkare representasjon enn den som indeksen her viser. Den språkbrukarorganisasjonen som stiller sterkast, er forleggerforeninga, men det er først og fremst fordi Ola Haugen har hatt leiarstillinga sidan 1996. Innverknad i Språkrådet er sjølv sagt i stor grad eit spørsmål om personleg tillit – derfor har Språklig Samling så mange poeng (personen Geirr Wiggen). Men det er ikkje berre eit persons spørsmål, som denne indeksen viser klart.

Kva med professorvelde?

Det er blitt klaga over professorveldet i Språkrådet, og det er ikkje utan

grunn, som ein ser. Men desse posisjonane har alltid vore besette ved allmenne val innanfor rådet, og professorane har aldri vore i fleirtal der. Hovudgrunnen til at innverknaden har vore ganske skeivt fordelt, er at desse organa har hatt oppgåver som krev høg språkfagleg kompetanse. Når alt kjem til alt, er 192 av dei 320 poenga pr. seksjon i språkrådsindeksen knytte til representasjon i fagnemnda.

Om det nye organet skal kunne opptre med tyngd i offentlegheita, vil språkvitarar måtte ha ei sentral rolle også i framtida, i ei eller anna form. Høg kompetanse, samfunnsmessig representativitet og demokratisk styring er omsyn som det ikkje utan vidare er lett å sameine, og det blir ei stor utfordring å finne fram til ein struktur som kan balansere desse omsyna mot kvarandre og ivareta dei alle.

Språk på nett

Artiklar fra Språknytt 1973–1994

Språknytt finst som digital publikasjon frå 1995 til i dag. No er også dei viktigaste artiklane frå tida 1973–94 digitaliserte. Adresse:

www.sprakrad.no/snytt/73-94

Kommatesten

Komma eller ikkje komma? Reglar og øvingar ligg her:

www.sprakrad.no/kommareg

Frå gammalnorsk til bokmål og nynorsk

Eit kortfatta språkhistorisk oversyn skrive av Lars S. Vikør:

www.sprakrad.no/fakta

Frå dansk og svensk til norsk

Her kan du teste kunnskapen din i dansk og svensk:

www.sprakrad.no/danskogsvensk

Frå ord til ord

Om lag 200 etymologiske kortnotisar:

www.sprakrad.no/ordnotisar

Vandring i bynamn

Kva kjem «Bergen» av? Kva er bakgrunnen for «Drøbak»? Og kva ligg bak namnet «Gjøvik»? Forklaring på desse og andre bynamn finn du her:

www.sprakrad.no/bynavn

Makta i talemålet

REIDUNN HERNES

DÅ EG VAR EI LITA JENTE i Os, kommunen på sørspissen av Bergenshalvøya, snakka eg og naboungane osdialekt. Som den innflyttarungen eg var, visste eg at ikkje alle snakka likt her i verda. Men då eg begynte på førskule, fekk eg likevel eit lite sjokk då det viste seg at mange av ungane – og også førskulefrøken – snakka eit språk eg ikkje kjende meg heime i. Dei sa *spise* der eg sa *eta*, dei snakka om å *kamme* håret i staden for å *kjemma*, dei *gikk barfot i gresset* der eg *gjekk berrføtt i graset*. Og sjølv om eg berre var seks år gammal, kjende eg at det var *dei* som hadde rett, det var den måten *dei* sa orda på, som var den beste, og eg prøvde å etterlikna dei utan å få det heilt til. Eg hadde fått mitt første møte med sosialt verdiladde talemålsformer, og eg kjende det langt ned i magen.

Korleis bruken av ulike talemålsformer heng saman med graden av sosial status, er eit velkjent tema i *sosiolingvistikken*, den språkvitskaplege disiplinen som studerer språket i ein sosial kontekst. Tidleg på sekstitalet vekte pedagogen og sosiologen Basil Bernstein hissig debatt då han hevda at born frå arbeidarklassen i England blei skuletaparar fordi dei berre meistra ein *avgrensa språkkode* (restricted code), og difor kom til kort på skulen, medan born frå mellomklassen meistra både

den avgrensa koden og ein *utvida språkkode* (elaborated code) som var den som blei brukt i skulen. Grunnleggjaren av sosiolingvistikken som ein moderne språkvitskapleg disiplin, William Labov, vekte seinare på sekstitalet internasjonal oppsikt med sine analyser av den språklege variasjonen i New York. Gjennom å studera utvalde språktrekk hjå språkbrukarar frå ulike samfunnsklassar klarte han å visa ein systematisk samanheng mellom språklege mønster og sosial status i dei undersøkte gruppene. Sjølv om Labov og Bernstein har ulikt fagleg utgangspunkt og er usamde om mykje, er begge opptekne av korleis språklege normer er knytte til sosial status, og korleis nokre sosiale grupper kjem til kort fordi deira språk er definert som mindreverdige.

Talemål og makt

Det er her det begynner å bli interessant å ta i bruk omgrepet *makt*. Omgrepet er mangetydig, men i vår samanheng handlar det om makt til å påverka og strukturera andre si oppleving av «noko». Kven er det som har makt til å definera andre sitt språk som mindreverdige, og på kva for grunnlag skjer det? Språkvitskapleg finst det ikkje noko grunnlag for å seia at ein dialekt er betre eller dårlegare

enn ein annan, slike vurderingar har med behovet for sosial markering å gjera. Det er dei som har definisjonsmakta, som kan bestemma at visse språklege varietetar er «stygge» medan andre er «vakre», nokre er «moderne» og «urbane» medan andre er «gamaldagse» og «bondske».

Den franske sosiologen Pierre Bourdieu var svært oppteken av desse spørsmåla. Bondesonen frå det fattige Béarn i Sør-Frankrike hadde sjølv kjent på kroppen korleis det var å veksa opp med eit morsmål som ikkje kunne brukast utanfor heimemiljøet. I boka *Language and symbolic power* (1991) illustrerer han problematikken gjennom å fortelja om ein ordførar i byen Pau i Béarn. Denne ordføraren bruker alltid standardfransk talemål i offentlege samanhengar. Det å meistra standardfransk er ein føresetnad for å kunna ha ein offisiell posisjon i Frankrike. Ordføraren fekk mykje vellæte etter å ha tiltala publikum på den lokale dialekten då han heldt ein hyllingstale til ein lokal diktar. Bourdieu er nokså lite imponert. Han kommenterer tørt at tilhøyrar som oppfattar det som ein vakker gest at ein ordførar frå Béarn vender seg til eit béarnesisk publikum på deira felles talemål, «must tacitly recognize the unwritten law which prescribes French as the only acceptable language for formal speeches in formal situations». Bourdieu bruker dette dømet til å visa at den mest effektive forma for maktbruk er den som ikkje må rettferdiggerast, men som rett og slett blir teken for gjeven og oppfatta som naturleg av dei dominerte. For folk i Béarn er det blitt heilt «naturleg» at deira eige språk ikkje er godt nok i

formelle samanhengar. Det er denne typen maktbruk Bourdieu kallar for *symbolisk vald*, der sterke grupper klarer å få sine normer til å bli oppfatta som allmenne og naturgjevne. Effekten er at desse gruppene gjer det vanskelegare for andre sosiale grupper å delta i det offentlege rommet, fordi dei ikkje meistarar dei nødvendige materielle, kulturelle eller språklege kodane.

Talemål og makt i Noreg

Har det så relevans å snakka om symbolsk vald og maktutøving i ein diskusjon om talemålstilhøva i Noreg? Vi likar å tenkja på Noreg som eit land utan nemneverdige sosiale skilje, der alle har same sjanse til å få utdanning, og der alle kan bruka det talemålet dei har lært heime, i alle samanhengar, også i situasjonar av den meir formelle typen. Vi viser gjerne stolt til vedtaket i Stortinget i 1878 om at «Undervisningen i Almueskolen saavidt muligt [bør] meddeles paa Børnenes eget Talemaal», og reknar det som eit tidleg gjennombrøt for tanken om at talemålet heimefrå skal kunna brukast også ute i det offentlege rommet. Likevel er det vanskeleg å koma bort frå at det finst uutaltte normer for talemålsbruk også i Noreg, normer som definerer kva som er «vakkert», og kva som er «stygt», kva som er veileigna i formelle situasjonar, og kva som ikkje er det, kva som er «latterleg» og kva som er «sofistikert». Normer som gjer at visse grupper i samfunnet har problem med å finna si stemme i det offentlege rommet, fordi dei ikkje meistarar det legitime språket. Slike grupper kan kjenna seg igjen i Bourdieu si beskriving: «[...] talen kan såleis vere meir eller mindre anspent,

meir eller mindre sensurert, somme tider noko nær ei skrekkslagen togn».

Dei språklege normene i samfunnet kjem til uttrykk på mange måtar. Vi kan sjå dei koma til syne mellom anna gjennom måten ulike talemål blir kategoriserte på. Ein illustrerande bruk av termar finn vi hjå dei som bruker termane *standardaustnorsk talemål* og *bokmål* som synonym. I ein slik termbruk ligg det ei oppfatning av standardaustlandsk som ein varietet som er geografisk og sosialt umarkert, i motsetnad til talemåla i andre delar av landet. Dette fortel oss noko om sosiale statustilhøve i norske dialektar, og sjølv termbruken kan vera med på å styrkja dette synet.

Det er ikkje vanskeleg å finna andre døme på underforståtte normer for talemålsbruk. For nokre tiår sidan var det ikkje uvanleg for innflyttarar til byane å oppleva krav om å leggja av seg heimedialekten i jobbsamanheng. Også i dag er det vanleg at denne gruppa skiftar ut lokale talemålsformer som er mindre sosialt eller geografisk markerte. Det blir ofte hevda at dette er naturlege tilpassingsprosessar som skjer automatisk som følgje av dialektkontakt, men ikkje alle er samde i det. Det er mellom anna blitt peika på at det ikkje blir forventa at ein med standardaustlandsk talemålsbakgrunn som flyttar til ein annan kant av landet, skal overta trekk frå det lokale talemålet. Dersom ein person med dialektbakgrunn frå til dømes Romsdal flyttar til Oslo, derimot, vil mange sjå på ei svakare eller sterkare modifisering av talemålet hjå denne personen som ein «naturleg» og «automatisk» prosess.

Ein skal likevel hugsa på at dei uut-

talte talemålsnormene i Noreg slett ikkje er eintydige. På same tid som tilpassingspresset på innflyttarane til byane er stort, er kravet frå heimlassen om å *halda på målet* også sterkt. Det å bli skulda for å *knota* er ingen spøk, og kan føra til lange forsvarstalar frå den mistenkte. Og også oslofolk kan i ein del samanhengar oppleva at talemålet deira er sosialt og geografisk markert på ein ikkje uproblematisk måte. På Vestlandet og i Nord-Noreg står stereotypien om arrogante og ignorante hovudstadsbuarar sterkt, og i visse samanhengar kan dermed oslomålet vera eit hinder. Det finst altså ulike interessegrupper som kjempar om den språklege definisjonsmakta i Noreg i dag.

Eit anna felt som kan fortelja oss noko om språklege normer i norske talemål, er studiet av nyare språkendingar. Gjennom å studera dei geografiske og sosiale spreingsmønstra til nye talemålstrekk kan vi læra mykje om dei sosiale mekanismane som verkar i denne prosessen. Ofte viser det seg å ikkje vera dei språklege trekk som tradisjonelt er blitt rekna for å ha høgast prestisje, som spreier seg. Ser ein på kva for språklege trekk som spreier seg til omlandet rundt dei største byane, til dømes, er det dokumentert at det ikkje er det ein tradisjonelt har rekna som høgstatustrekk, men derimot trekk frå byvarietetar med lågare sosial status. Nye trekk utan støtte i etablerte dialektar kan også spreia seg i rasande fart, sjølv om dei er svært stigmatiserte i enkelte grupper. Eit døme er samanfallet mellom fonema *kj* og *sj* i norske talemål, eit samanfall som fører til at leksem som *kyss* og *skyss*, *Kjell* og *skjell* blir homo-

nym. Slik ser vi også her at det er vanskeleg å koma fram til ein eintydig konklusjon på kven som sit med makta til å definera dei språklege normene. Det er mange aktørar på banen, og truleg vil ingen av dei nokon gong vinna kampen.

«Naturgjevne» normer fram i lyset

Vi må uansett konkludera med at det gjev meining å bruka omgrepa *makt* og *symbolsk vald* i ei beskriving av den norske talemålsrøyndomen, og slik vil det nok halda fram med å vera. Fordi språket er ein så viktig del av identitet-

en vår, vil språklege trekk for all framtid vera ladde med sosiale verdiar, ladde med ei sosial meining ved sida av den grammatiske. Fordi nokre grupper har makt til å definera kva som skal reknast som «korrekte», «fine» eller «normale» former, vil born frå andre grupper halda fram med å møte nye og ukjende språklege normer i barnehage og skule. Men dersom trollet får sol på seg, sprekk det, og dersom ein set ord på det som vert oppfatta som «naturgjevne» språklege normer, blir dei moglege å diskutera og nøytralisera.

Statistisk sentralbyrå

Statistisk sentralbyrå er døme på eit statsorgan som gjennom god planlegging har auka nynorskprosenten.

I 1996–1997 gjorde SSB nokre grove feil i samband med mållova. Eit skjema vart sendt på feil målform til eit føretak, føretaket bad tre gonger om å få skjemaet på nynorsk, men fekk det ikkje, og SSB gav føretaket tvangsmulkt. Kulturdepartementet tok saka opp med SSB. SSB nedsette så ei arbeidsgruppe på høgt nivå som gjekk gjennom rutinane og utarbeidde ein tiltaksplan. Planen vart send på høyring i organisasjonen og vart deretter vedteken på direktørmøte.

Etter at planen vart sett i verk, har

nynorskprosenten i SSB auka jamt og trutt. SSB oppfyller no kravet om 25 prosent nynorsk i tilfang på 1–10 sider, og nynorskprosenten har auka i tilfang på over 10 sider. Skjema ligg føre på begge målformer. SSB har òg ein god del nynorsk på nettsidene. Regelen er at minst 25 prosent av nettsidestoffet skal vere på nynorsk. Interessant er det elles at SSB på nettet ikkje berre presenterer seg på engelsk, men også på tysk, fransk, spansk og portugisisk.

SSB er eit døme på at når ein tek tak i mållovsspørsmåla på høgt nivå, får ein resultat.

SSBs nettsider: www.ssb.no

Synlig og usynlig kjønnsretorikk

Streiftog inn i medielandskapet

BJØRG VON DER LIPPE

Ethos – logos – pathos

I drøfting om og analyser av språk (bruk) eller tekster generelt utestenges ofte både kjønn, etnisitet og klasseforskjeller. Den retoriske tradisjon er i så måte ikke ulik andre språklige tradisjoner eller disipliner. Som i de fleste språkbrukssammenhenger bør man også i retorikken analysere et retorisk objekt som en helhet av form, innhold og situasjon. Ingen av delene har vært – eller er – kjønnsløse (like lite som de har vært hevet over etnisitet eller klasser). Det er den synlige og ikke-synlige eller mindre synlige kjønnsretorikken jeg her vil gløtte inn i – med fokus hovedsakelig på ord og uttrykk vi møter i massemedier, men som de fleste vil kjenne igjen fra dagliglivet. Det er først og fremst tre begreper fra retorikken jeg knytter an til i denne artikkelen: *ethos*, *logos* og *pathos*.

Den som ønsker å overtale sitt publikum, kan ikke nøye seg med å framby logiske argumenter (*logos*). Han – i dag også *hun* – må kunne inngi tillit ved sin *måte* å framstille saken på; *ethos* henspiller mer på taleren selv enn på talen. Det hører også med å kunne spille på det følelsesmessige register (*pathos*) som man må kunne regne med å finne hos publikum.

Mannen som norm

I mange disipliner – og ikke bare i den

språklige – synes mannen fremdeles å være normen eller representanten for det allmenmenneskelige vesen. Det betyr at han kan framstå som kjønnsløs eller kjønnsnøytral i så vel språkbruk som i det sosiale liv. Det gjelder også innen *akademia* i de fleste disipliner, den økonomiske, den samfunnsvitenskapelige og i *humaniorafagene*. Mon ikke kjønnsforskeren Michael Kimmel har rett når han sier at en bok eller artikkel fortrinnsvis handler om mannen eller menn, hvis det ikke eksplisitt står skrevet kjønn i tittelen eller overskriften. Mer konkret: Handler ikke de fleste historiebøkene fortrinnsvis om menn, menns historier om menn? Har den samme Kimmel rett også når han tilføyer at det derimot ikke handler om menn som fenomen eller analyseobjekt som sådan, fordi mannen fremdeles ses på som norm?

Vi leser eller hører ikke om «mannlige høyesterettsdommere», «mannlige børsmeglere», siden de fleste ledere på sentrale samfunnsområder tilhører mannekjønn. Kvinnelige finansanalytikere, kvinnelige investorer, kvinnelige børsspekulanter og kvinnelige finansministre oppleves fremdeles annerledes enn menn i tilsvarende roller. Og hva med mannlig filosof eller mannlig professor? Kjønnene er aktørene uansett. *Om*

disse begrepene hadde sneket seg inn i mediene og dagligtalen, ville de fungert som en påminnelse om at menn er sterkt overrepresentert i maktposisjoner. Vi hører og leser fremdeles om 'kvinnelig leder' og 'damefotball', mens det stort sett heter 'fotball' når det dreier seg om menn, og det reagerer de færreste på.

«Kjeftesmella fra Bygdøy» var karakteristikkene enkelte mannlige nyhetsjournalister tildelte Gro Harlem Brundtland tidlig i statsministerkarrieren, på midten av 1980-tallet. Hennes ethos, den tilliten hun hadde blant mange, var relativt liten. Harlem Brundtland gestikulerte, hevet stemmen og viste følelser. Dermed ble hun tillagt mer pathos enn både logos og ethos. Å tenke seg at en mannlig politiker blir kalt «kjeftesmelle», oppleves noe mer fremmed. Snart lærte Harlem Brundtland seg guttas stil og framsto som mer troverdig – med en ethos få statsministre har oppnådd. Under EU-innspurten i 1994 ble Gro en moderne monark i det offentlige rom: «Gro er reflekterende og saklig. Hun er hevet over småkrangling og slagord,» formidler VG. «Nei-plakater tar hun med knusende ro. Knusende,» fortsetter samme avis. «Det er galt å si at Gro var i sitt ess i Måløy. Gro er et ess.» Andre massemedier ga tilsvarende bilder. Pathosdimensjon synes å ha blitt borte, mens det hun uttalte i massemediene, ble framstilt som logos. Kvinnen var blitt slagkraftig – potent som en mann?

I mediens nyhetsrapportering forekommer tekster om «familietragedier» som ender med drap. Men disse er sjelden kjønnsnøytrale. Menneskene det refereres til, er menn, kvinner og

barn, og oftest er det menn som dreper kvinner og/eller barn. Andre «kjønnsnøytrale» uttrykk er «menneskesmugling», «sexindustri», «sexslaver» og «hallikdømt», mens handlingene de beskriver, langt fra er kjønnsnøytrale. Kvinner og jenter, til tider også gutter, blir smuglet av noen (i regelen menn) til prostitusjon, smugling av menn handler sjelden om det samme. I mediene velger man ofte, men ikke alltid, bort kjønn nettopp ved å la kjønnsnøytrale uttrykk – og dermed mer abstrakte, kjønnsnøytrale mennesker – komme i fokus.

Privat og offentlig kommunikasjon

En beslektet, men like hyppig usynliggjøring av kjønn dreier seg om de måtene mennesker kommuniserer på via internett eller SMS. Dette kommunikative (og retoriske) rommet er dels offentlig, der politi og etterretning har innsynsrett, dels meget privat. Et pirrende begjærsrom er det uansett. «Farlige nettvennskap. Barn møter ukjente i skjul,» het det på en førsteside i Dagbladet forsommeren 2003. Fortsettelsen av dramaet eller den pirrende kriminalfortellingen fortsetter inne i avisa: «Tusenvis av barn sniker seg ut for å treffe folk de har møtt på nettet. Det kan gå galt.» Under overskriften ser vi en alvorlig Kripos-ansatt og ingen av de skumle, ukjente «folkene» ungene har møtt. Hvem er disse «farlige nettbejentskapene»? Er disse «ukjente» kvinner? Dessuten: Hvem blir de handlende subjektene, aktørene og skurkene, i denne fortellingen? Det blir barna, barn som aktivt utfører «ulovlige» handlinger – de «sniker seg ut», mens de *virkelig aktive* blir redusert til

«folk de (barna) har møtt på nettet». I store deler av teksten lar man barn bli «skurkene»; de virkelige skurkene, norske menn, usynliggjøres. Reportasjen ikles først og fremst logos. Den framstår som saklig og informativ. Dagbladet og reporteren ikles atskillig ethos – man framstår som en beskyttende mor eller far som vil ta vare på barn og avverge farene de møter «der ute».

En tosiders reportasje inne i avisen inneholder eksakte beskrivelser og detaljer, også mange tall. Tall bidrar som regel til å øke mediebudskapenes troverdighet. «10 % av dem som chatter, eller omkring 50 000 barn, har møtt noen de først traff på Internett. Det er fem ganger så mange som foreldrene tror.» De som på forsiden ble kalt *folk, ukjente* eller *fremmede*, er her blitt til «noen». «2 av 10 (18 %) av de unge har tatt skrittet ut og møtt den ukjente ansikt til ansikt ...» Så langt dreier det seg kontinuerlig om barn og i noen grad om foreldre. Ansvar et så langt rettes mot alle andre enn «de ukjente», «folk på nettet».

Lenger ned står det at «Statsadvokat Olav Helge Thue nylig fikk dømt en 36-åring for voldtekt av to jenter, fem tilfeller av sex med mindreårige [...], telefonsamtaler av svært grov seksuell karakter med 25 småjenter.» Dernest følger referat fra fire rettssaker. Samtlige forteller om menn i ulike aldre som har misbrukt og lemlestet jenter. Kjønn er altså ikke helt usynliggjort, men det er skjøvet i bakgrunnen i denne reportasjen. Hvilken kjønn bakgrunn er det som resulterer i denne type reportasjer om handlinger og vold i den fysiske verden? Er det ikke

som bærere av et kjønn at noen begår slike handlinger?

Når mediene likevel velger å framstille kjønnete handlinger som de som er nevnt over, som tilnærmet kjønnsnøytrale, bidrar de først og fremst til taakelegging av kjønn handling/agens. På Dagbladets førsteside og midtsider kunne det stått: «Tusenvis av norske menn sporer opp barn på Internett.» «Norske menn oppsøker aktivt, misbruker og ødelegger barn, fortrinnsvis mindreårige jenter.» Et slikt oppslag ville fokusert på dem som er hovedansvarlige for krenkelsene, og det er verken foreldre eller barna selv. Med barn og kjønnsnøytrale aktører i forgrunnen kan avisen hevde å ville opplyse og advare foreldre. Problemet med denne forklaringen er at en slik kjønnsnøytralitet forekommer påfallende ofte når norske menn er aktører. Dermed er det fristende å si at man opprettholder *doxa*, common sense, fordi man også her utelater noe vesentlig: Hendelser og fenomener fra virkelighetens verden som til de grader handler om kjønn.

Mannlige superbabes?

«Superbabe,» skriker VG på sin førsteside en sommerdag 2004. Superbabes selger ofte godt. Det appellerer utelukkende til følelser, her fortrinnsvis til menns følelser. Ren pathos med andre ord. Hvem er så «superbaben» – denne gangen? Det er en russisk kjempedyktig tennisspiller, på 17 år. Hun har slått alle sine medspillere i viktige turneringer og framstår i skrivende stund som verden beste kvinnelige tennisspiller – ikke verden beste babe. Erotikken eller det VGs sportsjournalist og VGs finner megasexy, er nettopp dette: Hun er

ung, modellvakker i enkeltes øyne, og blond. VG forteller sine lesere og kikere om sitt blikk på kvinnelige idrettshefter. Både førstesida og reportasjen inne i avisa viser et nærbilde av den omtalte babyen. Hun er spenstig og poserer neppe mer enn mange av sportsgutta.

I retorikken anses det å framvise mot og styrke som vesentlig for å kunne bli tatt på alvor. *Virtus* var benevnelsen for maskulin aktivitet, handlekraft og vågemot. Det er denne virtus ungjenta fratas. Hun framstilles som lekker dukke for fortrinnsvis det sultne maskuline blikk. Kunne man tenkt seg ei første-side med følgende tekst: «Homoerotisk akrobatikk etter 2-0-målet»? Gutta ligger da vitterlig oppå hverandre når de har fått ballen i mål. Og hva med friidrettens og syklistenes helter, gutta vi kontinuerlig kikker på mens de utfolder seg i sine kondomliknende drakter? Enda har jeg til gode å lese eller høre om mannlige superbabes med superutstyr. De fleste sportsjournalisters blikk ser bare det ene kjønnets kjønn, den mannlige idrettsutøver framstår utelukkende som det han er: sportsmann – med virtus.

Kjønnsstereotypene lever videre

Lenge var medieforskere først og fremst opptatt av reklamens bilder av jenter og kvinner. Det var her man fortrinnsvis kunne finne «kjønnete» forestillinger eller kvinnekrimiserende bilder eller kjønnet retorikk. Poenget er, slik jeg har prøvd å vise det, at kjønnet retorikk fins overalt, selv om – og nettopp fordi – det usynliggjøres der det burde inngått dersom teksten skulle tillegges logos. Logos er alfa og omega

for enhver nyhetsreporter; det er dette som fremdeles gjør at ethos opprettholdes. Og uten ethos blir man neppe sett på som seriøs. Kjønnsretorikken er like ofte synlig som den er usynlig.

Kjønnsstereotypene er mindre påfallende enn tidligere både i og utenfor mediene. Likevel er det fremdeles slik at en såkalt feminin mann i og utenfor massemediene og i og utenfor reklamen vekker assosiasjoner til homofili. Via massemediene – og slett ikke bare i reklamen – blir vi kontinuerlig stilt følgende spørsmål: Er jeg tilstrekkelig mann eller kvinne? Denne retorikken fungerer best om den ikke ses eller registreres – om den inngår i mediens doxa, i de forestillingene som vi er så vant med at vi bare tar dem for gitt. Bilder eller forestillinger av denne art er som «å helle vann til jord som allerede er sådd og gjødslet». Man aksepterer lett det bestående, her mediens kjønnsstereotyper, uten argumentasjon, men må argumentere for å nå fram med noe nytt og annerledes.

Massemedier ernærer seg av kulturelle bilder på og forestillinger om mennesker som kjønnete individer. Den nordamerikanske kulturforskeren Susan Sontag skriver at bildene og fortellingene som løftes fram i de offentlige rom, forteller oss hvem og hva som er verd og ikke verd å se eller se på. Bilder av et dusin mannlige ministre framstår også i dag først og fremst som tolv ministre – ikke mannlige ministre. Ser vi et tilsvarende bilde av tolv kvinnelige ministre, vil mange antakelig først se kjønnet eller kvinnene, dernest forstå og se at de faktisk er ministre. Fremdeles er det arbeidet

Forts. side 52

Banning – makt eller avmakt?

RUTH FJELD

- *Peer, du lyver!*
- *Nei, jeg gjør ei!*
- *Nå, så bann på det er sant!*
- *Hvorfor banne?*
- *Tvi; du tør ei! Alt i hop er tøv og tant!*

Hva er banning?

Banning er uttrykk vi bruker når vi føler avmakt eller manglende kontroll, eller har angst for å miste den makten vi allerede har. Når vi blir sinte eller redde, føles det som en hjelp å banne. Også når noe gjør vondt, kan et banneord virke lindrende.

I stedet for å holde redselen, sinnet eller smerten inne i seg kan man enten slippe løs et kraftuttrykk som *din for-dømte jævel; faen, så vondt det gjør!* eller omtale følelsen i mer aksepterte former, f.eks. ved å si: *du gjør meg så sint når du oppfører deg slik; au, det gjorde vondt*. I det siste tilfellet er vi svært dannede og viser høy grad av selvkontroll.

Ordet *bann* har samme opphav som ordet *bønn*. Det antyder at det er sammenheng mellom forbannelse og vel-sigelse. Det er den samme språkhand-lingen, men med omvendt fortegn. Vi bruker i begge tilfellene ordene som trylleord som har en magisk kraft, og håper at de skal gå i oppfyllelse fordi vi uttaler dem.

Den vanligste banningen i norsk er fortsatt forbundet med Guds navn og

det annet bud. Men mye av bannskap-en ellers er rester i dagligspråket etter djevletro og tro på onde makter. I og med at stadig færre tror på disse over-naturlige kreftene, kommer andre ut-trykk inn i vårt bannevokabular. En viktig del av følelseslivet er knyttet til seksualdriften, og det er kanskje der-for bannere henter ord og uttrykk fra forplantning og kjønnsdrift, kanskje som erstatning for overtrobanning. Men uttrykkene kan også være hentet fra andre tabuområder som fordøyelse og avføring.

Både Gud og djevelen anses å ha makt som går ut over den menneskeli-ge. Appell til onde makter om styrke mot et løfte om troskap til ondemakt-en, kalles gjerne *forskrivelse*, en forestil-ling som var mer levende i folk før da religionen var sterkere. Den som ban-ner, inngår da en pakt med djevelen: *Nå må du faenimeg gi deg!* som kan utlegges til: 'Hvis du ikke gir deg, må fanden ta meg!'

Oppfyllelsen av det onde ønsket kan være tiltenkt den som banner selv, som i *faenimeg*, men den er vel så ofte tiltenkt andre, som i *pokker ta deg!*

Når vi banner, er det oftest uten dyp-ere refleksjon om uttrykkenes opphav og egentlige betydning. Banning er enten faste formler som bare faller oss i munnen – kanskje oftere enn vi liker

selv – eller en vanlig forsterkning av uttrykk ved hjelp av tabuord, som *dritbra*, *jævlig morsom*. Banning er da en identitetsmarkering og altså et stilvalg. En viss markering av hvem vi er, og hvilke holdninger vi har, vil alltid vise seg gjennom måten vi banner – eller ikke banner – på.

Hvorfor er det tøft å banne?

Når vi banner, sier vi at vi bruker kraftuttrykk, og folk jeg spør om hvorfor de banner, sier de at de trenger noe som har mer kraft enn et vanlig utsagn. Sitatet over fra «Peer Gynt» er kjent for de fleste nordmenn. Peers spørsmål «Hvorfor banne?» er det jeg skal forsøke å gi noen svar på i denne artikkelen. Det er vanlig å si at man banner for å tøffe seg, men det er en ganske overflatisk forklaring, som jeg ønsker å utdype.

Konvensjoner er nødvendige i ethvert samfunn. Uten regler for hva man kan gjøre eller ikke gjøre, blir det vanskelig å få samvær med andre mennesker til å gli. Det gjelder både høflighet, som gir regler for hva som er ønsket og tillatt, og tabuer, som gir regler for det som er uønsket og forbudt. Når vi blir sint på noen, oss selv eller andre, virker det som en slags utløsning å opponere mot eller bryte noen regler, og det å banne er en måte å gjøre det på. Men det krever et visst mot og styrke, derfor utfordrer Mor Åse sin Peer med «Tvi; du tør ei!» når han vegrer seg. Bannskap kan føre til straff fra høyere makter eller fra storsamfunnet i form av utstøtelse eller fordømmelse.

Forbindelsen mellom det overnaturlige eller okkulte og uforståelige og seksualdriften har stor sensasjonsverdi, og gir derfor også potensial for å

sjokkere og derved skade andre. Sterke drifter kan oppleves som tap av kontroll. Uttrykk som *fuck*, *kødd*, *forpult*, *hore* osv. virker støtende, avskrekende eller fornærmende, og dermed har også disse uttrykkene kraft.

Hvem banner?

De aller fleste banner, men det er stor forskjell på hvilke banneuttrykk folk bruker, og hvor ofte de tyr til slik verbal vold.

De aller fleste små barn har en periode da de tester ut bruken av tabuord. Det kan være banneord eller andre tabubelagte uttrykk, f.eks. for ekskrementer og kroppsdelar som vanligvis ikke omtales. Det kaller vi gjerne stygt språk. Barnet utforsker da grensene for sin makt og avmakt ved å bruke disse ordene så ofte de kan, og i situasjoner da de er i tvil om det passer seg. Foreldrene har da mulighet til å vise sin oppdragermakt ved å straffe eller avvise språkbruken. De fleste foreldre forsøker å få ungene til enten å la være å banne, eller i hvert fall lære seg i hvilke situasjoner det er i orden å banne, og når det ikke er det. Reaksjoner kan være at man totalt overhører banningen, og derved viser at den type språk ikke virker, eller straffer barnet på en eller annen måte. I skolen har man i det senere lagt stor vekt på å få elevene fra å banne, da det hevdes at banning forsøpler skolehverdagen.

Det er dokumentert at menn banner mer enn kvinner, og at personer fra «overklassen» banner mindre enn «arbeiderklassen» (om man fortsatt kan operere med et slikt klasseskille). Om det relateres til maktperspektivet, kan menns banning tolkes som uttrykk for

angst for å miste makt (over kvinnene, som tradisjonelt er underlagt mannen), samtidig som det markerer solidaritet med andre menn. Banning virker da som en form for identitetsmarkering. Hvis banning er å forstå som uttrykk for avmakt eller liten makt, passer det at folk i lavere klasser banner mest, da klassesystemet er fundert på maktfordelingen i samfunnet.

Det hevdes også at banningen er ujevnt geografisk fordelt, slik at det bannes mer nordpå enn sørpå. Det fins ingen undersøkelse av dette, men det samsvarer ganske godt med den generelle oppfatningen at folk på Sørlandet jevnt over er mer religiøse enn folk i Nord-Norge.

Hvordan banner vi?

Banneuttrykk kan være enkeltord som benevner tabuet: *dritt! kødd! faen! herregud!*

Det kan også være deler av ord som er banning, som regel et forsterkende ledd: *drittkul, dødsbra, faensmakt*. Særlig i nordnorsk banning er forsterket sammensetning vanlig: *båtehelvete gikk på grunn!*

Mange banneuttrykk er imidlertid faste formler, enten som rammer der visse deler kan byttes ut: *Gi faen/rakker'n/beng! Dra til helvete/dit pepper'n gror/nord og ned! Kyss meg i ræva/nakken/på ryggen/på mandag! Faen hakke/skjære/spare/steike!* eller som rutineformler uten utbyttemulighet: *Drit og dra! Faen i helvete! Guri Malla!*

Svært forskjellige uttrykk kan ha tilnærmet samme betydning og funksjon, og det viser at banneuttrykkene er rutineformler der den egentlige betydningen er helt avbleket og bare

bannefunksjonen står igjen. Ellers kunne vi vel ikke uten å blunke si *Faen ta meg!*

Det er mange grader av banning, fra det helt tabuiserte til det nesten akseptable. Overraskelse kan for eksempel uttrykkes med *Men hva i helvete er dette?* eller med *I all verdens pannekake*, og et uttrykk for kjedsomhet kan være *Dette er noe inn i helvete gjør*, eller *Dette er noe så inn i aftensangen kjedelig*. Mange er svært oppfinnsomme i utformingen av banneuttrykk etter grad av tabuisering, og mye folkehumor finner sitt uttrykk nettopp i banning, kanskje for å mildne tabubruddet: *Se å få ræva i gir! Kyss meg på det stedet jeg har høyest når jeg plukker bær!*

Banning som klage

De som ikke har makt, har ofte ikke annet enn ord å gripe til hvis de blir reddet eller er i nød. Om en maktløs ytrer en forbannelse, fins det ingen makt å sette bak den. Når de som har lite makt, banner mye, gjerne mer enn de som sitter med makten, kan det være en form for kompensasjon. Man mangler andre muligheter for å endre sin livssituasjon. Det kalles ofte språklig fattigdom å banne på den måten, men ofte er den fundert i reell makteløshet. Når man føler at man har lidd urett og kanskje egentlig ville hevnet den uretten, er banning som klage til høyere makter den eneste sikkerhetsventil eller fluktmulighet fra fortvilelse og hjelpeløshet: *Den fordømte skattefuten!*

Banning som maktmiddel

Makt vil si evne eller kraft til å gjøre eller få til noe en ønsker seg, også om det skjer mot andres vilje og på tvers

av andres interesser. Alle som har makt, bevæpner seg, og banning kan brukes som våpen. Den som har makt, kan trumfe gjennom viljen sin. Men maktpersoner har også angst for å miste makten, særlig over andre – de aner avmakten. Den angsten kan avføde banning: *Vi skal gi dem et hælvet!* Banning er da en form for selvheldelse eller trusler. I krigssituasjoner bannes det mye, og det kan også være en forklaring på at menn banner mer enn kvinner. Banning fungerer da som våpen. En sterk forbannelse i gamle dager var kirkens bann, som betydde utestenging av personer som ikke fulgte kirkens påbud. Å være lyst i bann, var å bli nektet alle samfunns-goder, siden kirken var ett med samfunnsmakten.

Den onde og den gode makt

Det er forskjell på makt og kraft. Kraft er noe vi trenger for å utøve makt. Den som banner, har makt til å skade andre ved å utføre språkhandlingen banning, enten ved å støte eller såre den som banningen er rettet mot, eller ved å påvirke andre tilhørere til å fordømme eller utstøte den som forbannes. Om den som forbannes, har tillit til de maktene som påkalles, vil banningen også ha makt ut fra sitt egentlige innhold.

Når verden rundt oss er mektigere enn vi føler oss selv, når noe går i stykker, gjør vondt eller ikke virker, så banner vi som en protest mot overmakten. Den mest maktrelaterte banningen er å fordømme andre, enten ved gode eller onde makters hjelp, eller ved mer jordiske tabuer. Den som blir fordømt fra det sosiale fellesskapet, har lite håp om lykke og tilfredshet. Det omvendte

av banning er velsignelse, som er gode ønsker for andre og uttrykk for inklusjon og omsorg.

Vi kan konkludere med at det er to hovedforbindelser mellom banning og makt:

1) Appell om makt

Appell som banning er en ond bønn til høyere makter. Det kan være rene forbannelser: *Faen hakke deg! Fytte katta!* eller såkalte forskrivelser: *Dette er faenimeg helt sant! Du er sørenimeg ikke sann!* Det kan være appell til de gode maktene (Gud) eller de onde (djevelen). I appeller om makt ligger det mer eller mindre bevisste forestillinger om at uttrykkene har kraft ettersom de instansene man appellerer til, har makt.

2) Trass mot overmakt

Trassbanning er bevisste brudd på tabuer. Slike tabubrudd kan være religiøst fundert som det å bryte det annet bud ved å påkalle Guds makt i utrensmål: *Gubbevaremeg! Herrejesus!* eller bare brudd på allmenne sosiale regler gitt av foreldre, skole eller andre myndigheter: *Drit og dra, din kodd!* Kraften ligger da i at man gjør opprør mot normer som er bestemt av noen med mer makt enn en har selv. Slik banning ytrer seg gjerne også i utskjelling: *Din helvetes dust!*

Språk er makt, og den som har tilgang på makt, har også som regel kontroll over de språklige uttrykkene. Men banning er en type språkbruk som viser at taleren er i affekt, og affekt kommer vi i når vi føler at vi mister selvbeherskelsen eller kontrollen over andre. Banning er derfor først og fremst språklige tegn på avmaktsfølelse.

Nynorsk og ulv

MAGNI ØVREBOTTEN

DET ER TO TING som engasjerer folk her i landet, nynorsk og ulv. Hadde ulven prata nynorsk, hadde han garantert vore utrydda, sa Knut Nærum i programmet «Først og sist» i april i år. Det var godt sagt, og artig tenkt, og med større vidd enn vi er vane med at nynorsk vert omtala med.

Det er lenge sidan det har vore så godteke å vere mot nynorsken som no. Elles vert toleranse sett på som teikn på vidsyn og kunnskap. Det er i alle høve ikkje stovereint å syne fram fordommane sine, bortsett frå mot nynorsk, bygdefolk og bønder. Det er tre synonyme ord for mange, og ved å le av eller forдумme dei trur visst mange at dei vert urbane verdsborgarar.

Media er ein viktig trendsettar i så måte og har meir innverknad på haldningane våre enn det er kjekt å tenkje på. I programmet som fylgjer etter det Nærum er med i, må ein mest vere barnefødd i Oslo 1-2-3 for å få vere med, eller på ei eller anna vis ha kome inn i omgangskrinsen til programleiaren Fredrik Skavland. Då vert ein resirkulert til det einsformige. Men ein og annan frå bygda kjem stundom med som eksotisk krydder, som til dømes ein liten gut frå Gaular i Sunnfjord som les bakvendt. Han er trygg som fjellet der han sit, men programleiaren vert utrygg av slike fenomen frå utan-

verda, eller «der borte på Vestlandet», som han sa då han skulle forklare kvar 6-åringen var frå.

Nokre veker etterpå var det luringen Odd Nordstoga som ikkje lenger let seg oversjå etter å ha toppa VG-lista i vekesvis. Programleiaren tok det for gjeve at denne karen med vest og gamaldags kaps måtte vere eit heimespøta talent frå avkroken Vinje. Difor var det meir naturleg å snakke med Nordstoga om fjøsstell enn om musikk!

I Bergens Tidende – Vestlandets storavis – las eg nyleg eit intervju med den same Nordstoga. Der var fokuset at han hadde studert i Bergen nokre år, og dei hadde teke han med til gata der han hadde budd på hybel. Sjeldan har eg lese eit intervju som tok så lite farge av intervjuobjektet. Bokmålet kunne rett og slett ikkje formidle Odd Nordstoga skikkeleg, og intervjuet var knapt til å kome seg gjennom. For Bergens Tidende finst det inga orsaking, dei har gode nynorskbrukande journalistar, som altfor ofte må skrive på bokmål fordi det er «naturleg» utifrå stoffet. Men det gjeld visst ikkje hin vegen, og her står vi på staden kvil.

Det skjønnte eg for alvor då eg i vår sat og las søknader frå mange unge, håpefulle ungdomar som ynskte å bli nynorskpraktikantar i Nynorsk mediesenter i Førde. Ein av dei hadde skrive

semesteroppgåve om «Svertedauden – om nynorskjournalistar iført tvangstrøyer i riksavisene». I 1990 skreiv Linda Eide hovudoppgåve om «Språktvang i den frie pressa?», og i 1978 skreiv eg sjølv hovudoppgåve om «Holdningane til nynorsk i Oslo-prensa». Og holdningane er jamt dei same i dag som for 14 og 26 år sidan. Ja, kanskje verre?

Vi har kome dit at det er naturleg for dei fleste å snakke sin eigen dialekt i dei fleste situasjonar, men den sterke språklege frigjeringa og medvitet som dialektørsla hadde med seg, er vatna ut.

Språket vårt er for mange ikkje viktig lenger, somme går så langt at dei tykkjer det er like greitt at vi går over til engelsk her i landet. Det fyrste vi lærer ungane i barnehagen, er å synge «Happy birthday», og fleirtalet i Stortinget tykkjer det er skit det same om forskarar og studentar på universiteta brukar norsk eller engelsk. Når det er ei så likegyldig holdning til norsk generelt, er det mest så ein skjemst over å ha to jamstilte norske språk. Det er uttrykk for ei husmannsånd, stikk imot dei fleste andre land, som tykkjer det er viktig å ta vare på språka sine i den globaliserte verda vi lever i. Somme ville sikkert tykkje det var greitt å leve i ei verd prega av engelsk, kinesisk og spansk, men mange ville sakne morsmålet sitt. Det er for dei fleste av oss

sammennaren for både identitet, kultur, litteratur, historie og sjølvkjensle. Det har vi som fekk nynorsken i voggåve, skjønt. Mange av oss tykkjer det er viktig å ta vare på det, og utvikle det, og når ikkje universiteta lenger ser det som ei viktig oppgåve å verne om det norske språket generelt – og slett ikkje nynorsken spesielt – får vi sette vår lit til at det kjem fleire Odd Nordstoga, Side Brok, Jon Fosse, Frode Grytten, Ragnar Hovland, Morten Sandøy, Ingvild Bryn, Are Kalvø, Solveig Barstad, Kjersti Strømmen osv. som kan få nynorsken til å syne att i vande og uvande samanhengar i kultur- og medieverda – og gjere oss stolte av språket vårt. Gode føredøme er og blir viktig same kva det er snakk om.

Radio, fjernsyn og Internett er viktige både for språkleg utvikling og godtaking. Når berre 5 % av dei som lagar barne- og ungdomsprogram i NRK, brukar nynorsk, seier det seg sjølv at det vert få program på dialekt og nynorsk dei åra i livet då vi vert mest forma, både når det gjeld identitet, toleranse og språk. Det er få lyspunkt i så måte. Men i år har Odd Nordstoga toppa VG-lista i rekordmange veker med ein barnesong på vinjemål, eigentleg ein parodi på Fager kveldssol smiler, skriven for 20 år sidan av Ragnar Hovland. Det umogelege er framleis mogeleg!

Nynorsk som minoritetsspråk

TOVE BULL

Språklege hierarki

Språkmangfaldet og språkforholda i Norge kan beskrivast på ulike måtar. Dei språka som er i dagleg bruk her til lands, kan grupperast på ymse vis, t.d. i høve til talet på språkbrukarar eller i høve til status. Kva for måte ein enn vel å gruppere eller klassifisere på, så vil klassifiseringssystemet vise seg å vera hierarkisk organisert. Etter ei grov-sortering kan ein såleis operere med eit statushierarki med fire hovudnivå:

norsk (bokmål og nynorsk)
samisk (nordsamisk, lulesamisk,
sørsamisk)
nasjonale minoritetsspråk (t.d. finsk/
kvensk, romani)
innvandrarspråk (t.d. vietnamesisk,
urdu, tamil)

På kvart hovudnivå vil ein kunne finne ei tilsvarende hierarkisering, der bokmål har høgare status enn nynorsk, nordsamisk høgare enn lulesamisk og sørsamisk. Hierarkiseringa mellom språka på dei to lægste hovudnivåa vil det kanskje vere meir usemje om.

Det er altså komplekse tilhøve vi ha å gjere med. Dei blir ikkje mindre komplekse om vi lanserer omgrep som «kryssande hierarki» eller «konfligerande hierark». For det vil nemleg vise seg at dei kriteria vi legg til grunn for

klassifiseringa, vil kunne føre til noko ulike hierarkiske strukturar. Om vi i tillegg tek med bruk av engelsk i Norge, vil bildet bli enda mer komplekst.

Eit viktig kriteriesett for studium av forholdet mellom språk eller språkformer er formelt-juridisk. Når *det* er utgangspunktet vårt, er vi opptekne av korleis det offentlege gjennom lovverk og andre rettsiltak regulerer tilhøvet mellom dei aktuelle språka eller målformene, og korleis ein bestemmer og set grenser for den plassen bestemte språk eller språkformer skal ha i samfunnet. På den andre sida kan forholdet mellom språk studerast i eit meir kontant og reelt maktperspektiv. For det er nemleg slett ikkje slik at juss og realitetar alltid svarer til kvarandre. Eller uttrykt annleis: Det er ikkje alltid tilfelle at lovar og reglar er i stand til å regulere det lovgjevarane hadde meint å regulere, på den måten dei hadde tenkt å gjere det. Eit språk eller ei språkform kan godt ha alle formelle juridiske rettar på si side, men likevel vere diskriminert eller sett ned på, altså ha ein prestisjemessig status som ikkje svarer til den juridiske. Og omvendt kan eit språk mangle formelle juridiske rettar og likevel vere utbreidd og mykje brukt og ha høg prestisje i eit samfunn. Eit av måla mine med denne artikkelen er å prøve å vise

at omgrep som jamstilling og likestilling brukte om språk, meir tilslører enn avslører dei røynelege forholda. Om vi seier at to språk er jamstelte, er det i beste fall ein svært overflatisk beskrivelse eller ei grov forenkling.

Nynorsk og bokmål

Denne artikkelen handlar om nynorsk som minoritetsspråk. Det inneber at det er forholdet mellom nynorsk og bokmål som er i brennpunktet. Det gjer saka noko enklare enn om vi skulle behandle heile det norske språkhierarkiet, men det er viktig å ha i minnet at heile den norsk språkrøyndommen er mykje meir mangfaldig enn det som kjem fram her.

Formelt-juridisk er nynorsk og bokmål «jamstelte språk». Nynorsk (det norske Folkesprog) har vore jamstelt med bokmål (vort almindelige Skrive- og Bogsprog) sidan 1885, altså i om lag 120 år. Nynorsk er såleis nasjonalspråk i Norge, på line med bokmål. Dei har begge offisiell status, og er såleis jamstelte, formelt-juridisk. Dei er begge «norsk». Nyare norsk språkhistorie demonstrerer likevel svært tydeleg at ei språkform ikkje nødvendigvis eller automatisk får sosial status om ho blir tilskriven *offisiell* status gjennom vedtak i Stortinget. Og faktisk heller ikkje *politisk* status. Det finst talrike døme på at styresmaktene sjølve saboterer den jamstillingspolitikken somdei har vedteke. Nyare norsk rettskrivingshistorie er m.a. historia om korleis det offisielle rettsskrivingsstrevet (»norsk på folkemåls grunn) har måtta gje tapt for ei motmakt som i utgangspunktet ikkje hadde dei politiske styresmakterne i ryggen. Om noko blir demokra-

tisk vedteke og erklært som offisielt, betyr det altså ikkje automatisk at det vinn politisk eller sosial prestisje.

Kva er minoritetsspråk?

I eit formelt-juridisk jamstillingssperspektiv gjev det meining å snakke om nynorsk som minoritetsspråk berre om ein definerer «minoritetsspråk» strengt kvantitativt, altså ikkje legg anna i omgrepet enn at nynorsk blir brukt av færre språkbrukarar enn bokmål. Men i gjengs språkbruk tyder «minoritetsspråk» meir en dette. Eit minoritetsspråk er, i høve til eit majoritetsspråk, ikkje berre karakterisert ved at språkbrukarane er færre, men òg ved at maktforholda er asymmetriske. Majoritetsspråket har i regelen høgare sosial prestisje og slik sett større maktpotensial. Og vi har gjennom meir enn hundreårig historie sett at nynorsk er relativt avmechtig i høve til bokmål. Nynorsk er markert, mens bokmål er umarkert. Det inneber m.a. at nynorskbrukararar støtt må forklare seg.

«Kvifor skriv du nynorsk?» er eit heilt vanleg spørsmål å få. Somme kan jamvel argumentere med at «det er da ikkje naturleg for deg». Å bruke nynorsk inneber såleis ofte å invitere til språkpolitiske diskusjonar. Bokmål er nøytralt; nynorsk er det ikkje. For den einskilde nynorskbrukaren kan dette ha både fordelar og ulemper. Det hender jo at ein som nynorskbrukar får positive kommentarar. Men ikkje all særbehandling er fordelaktig. Den særbehandlinga som t.d. yrkesforbod representerer, er det desidert ikkje. Og sidan nynorskskrivande journalistar ikkje får skrive på nynorsk om dei arbeider i dei store riksdekkjande avisene, må

det vere rett å hevde at dei er utsette for ei form for yrkesforbod.

Andre uttrykk for det same er det når vi stadig høyrer folk snakke om «norsk og nynorsk». Meir enn noko anna avslører denne uttrykksmåten at jamstillinga er ein illusjon. Når skoleelevar med nynorsk som sidemål framleis har moro av å «rette» «nynorsk ordliste» til «spynorsk mordliste», viser det igjen at det ikkje finst noka reell form for jamstilling, verken i skolen eller i samfunnet elles.

Trass den lange historia nynorsk har som offisielt jamstelt mål i Norge, er altså fordommane mot språket framleis store. Det er grunn til å tru at kunnskapsløysa er enda større. Og som elles i livet er det samheng mellom kunnskapsløyse og fordommar. Ein fordom er ein dom som blir felt på førehand, før ein har grunnlag for å felle dommar. Grunnlagslause dommar om nynorsk er det mange av. Fordi dei blir felt så ofte, står dei nærmast fram som allmenne sanningar. Framleis er det mange som oppfattar nynorsk som «fattigare» enn bokmål; nynorsk skal liksom høve godt innanfor visse domene (lyrikk t.d.), men dårlegare innanfor andre (det private næringslivet t.d.). Slikt hører ein aldri sagt om majoritetsspråket i eit samfunn. Det høver per definisjon til alle formål.

Jamvel om vi alle skal ha lært oss å meistre både bokmål og nynorsk skriftleg, viser dei røynelege tilhøva eit bilde som er eit godt indisium på at nynorsk har mykje lågare status enn bokmål. Det er berre dei som har nynorsk som hovudmål, og bokmål som sidemål, som synest å realisere målet om jamstelte målformer. Dei lærer seg

begge, og mange hevdar at dei får bokmålet gratis. Omvendt, så kan dei fleste at dei som har bokmål som hovudmål og nynorsk som sidemål, ikkje seiest å meistre nynorsk på noko som er i nærleiken av eit tilfredsstillande nivå. Det fører til at for dei som bruker nynorsk, er det alltid risikofyllt å møte eigne tekstar i aviser eller tidskrift e.l. I verste fall er dei radbrekte til det ukjennelege og – unynorske – av nokon som ikkje kan betre. Nett det er vonleg eit problem som hører fortida til; det har datateknologien løyst for oss, i prinsippet, om ikkje alltid i praksis. Dette reflekterer sjølv sagt den asymmetriske situasjonen mellom dei to målformene. Ei anna side ved minoritetsproblematikken er at den som skriv nynorsk, ofte må rekne med å bli attkjend også om han eller ho ønskjer å vere anonym. Igjen: Nynorsk er markert; bokmål er nøytralt. Bokmål finst overalt, i aviser og vekeblad, på reklameplakatar og informasjonsbrosjyrar. Nynorsk derimot kan det gå dagar og veker utan at ein ser i det offentlege rommet, sjølv sagt avhengig av kor ein bur i landet.

No kan vi spørje om det er dei kvantitative forholda som fører til statusskilnaden mellom nynorsk og bokmål, eller omvendt? Det er opplagt ein samheng her, men kva som kom først, er ikkje så godt å seie. Slik sett er spørsmålet eit klart døme på høna-og-egget-problematikk, og slike spørsmål veit vi er uløyslege. Så lat oss i staden kaste eit blick på dei kvantitative forholda, på nynorskstatistikken.

Nynorskstatistikk

Tallforhold blir ofte brukte som argu-

ment for eller mot, så når nynorskprosenten i skolen går ned, er det straks mange som tek til felts og vil nynorsken til livs. Nett no er andelen av elevar som har nynorsk som hovudmål i grunnskolen, nede på eit historisk lågmål: 14,7 % per 1. oktober 2002. I absolute tal utgjer det 89 679 elevar. Ein kan sjølvsagt diskutere om dette er mykje eller lite, om det er mange nok i høve til eitt eller anna ideal. Jamfører ein med dei mange små og truga språka som finst i verda, gjev desse tala på ingen måte grunnlag for å rope varsku. Om lag 90 000 grunnskoleelevar + eit ukjent tal elevar i vidaregåande skole i tillegg til alle vaksne nynorskbrukarar, skulle kunne gje oss eit rett nok usikkert tal på om lag ein halv million. Det er slett ikke noko lite tal når det er språk det er snakk om. Om lag ein firedel av kommunane i Norge har gjort vedtak om nynorsk som målform i offisiell kommunikasjon, 116 av 435 kommunar. Desse kommunane utgjer om lag 12 % av befolkninga. Også det peiker i retning av eit totaltal på om lag 1/2 million nynorskbrukarar.

Fire fylke har nynorsk fleirtalsmålform etter reglane i mållova, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal. Vidare veit vi at i år 2000 oppgav 10,4 % av dei vernepliktige at dei hadde nynorsk som målform, om lag 11 % ber om å få sjølvmeldinga på nynorsk. 9 % av bøkene som blir utgjevne her i landet, er på nynorsk, mens ein firedel av avisene blir redigerte på nynorsk. Ser ein derimot på

opplagstala, utgjer dei reine nynorskavisene om lag 6 % av det samla avisopplaget. I tillegg har ein del aviser som i hovudsak bruker bokmål, eit ikkje ubetydeleg innslag av stoff på nynorsk.

Det er viktig å føre statistikk over slike forhold. Men det er like viktig å ikkje la seg forblinde av statistikken. Dei kvantitative tilhøva mellom språk er berre ein del av eit totalbilde, og slett ikkje alltid den viktigaste delen.

Kan eit offisielt språk vere minoritetsspråk?

Nynorskfolk imellom har det ikkje vore stovereint å tale om nynorsk som minoritetsspråk. Helst har ein vilja framheve at nynorsk er eit offisielt norsk riksmål, og derfor ikkje noko minoritetsspråk. Heilt opp til våre dagar hevdar somme at einast nynorsk har den historiske retten til å bli kalla «norsk». No er det sjølvsagt slik at nasjonar, nasjonalspråk og nasjonalkulturar er sosiale konstruksjonar. Slik eg ser det, er det gode grunnar for å hevde at ein aldri har lykkast i å realisere konstruksjonen «nynorsk som offisielt nasjonalspråk i Norge». I realiteten har nynorsk alltid vore – og er framleis – eit minoritetsspråk, både i den kvantitative og den meir utvida meininga av omgrepet «minoritetsspråk». Og det er i denne utvida tydinga at vi ser at nynorsk deler språkssosial lagnad med ei rekkje minoritetsspråk verda over, anten dei er «offisielle» språk eller ikkje.

«Parallelspråklighet» – viktig nyorientering i norsk og nordisk språkpolitikk

—
DAG F. SIMONSEN
—

TO KONFERANSER i det siste har vist at det er underveis – eller foregår – en betydelig språkpolitisk nyorientering ved universiteter, høyskoler og forskningsinstitutter både i Norge og det øvrige Norden. Denne nyorienteringen ser ut til å bestå i to tendenser:

- a) en økende bevissthet om behovet for å *ha* en språkpolitikk for dette feltet, også konkret ved den enkelte institusjonen eller det enkelte lærestedet, og
- b) en målbevisst *sidestilling* av nasjonalspråket (norsk, dansk, svensk osv.) med engelsk.

Særlig det siste kan nok vekke en viss oppsikt blant språkpolitisk interesserte i Norge, hvor det i offentligheten lenge har vært en slags front mellom dem som er bekymret på vegne av norsk språk, og dem som går entusiastisk inn for mest mulig engelsk. Men faktisk kan en si at det er *mellomposisjonen* som nå styrker seg: I stedet for enten «norsk» eller «engelsk» sier man ved universiteter og høyskoler oftere «både norsk og engelsk», men spør også «når og i hvilke sammenhenger?».

«Elitenes nye latin» i Trondheim

Den første konferansen ble arrangert av Norsk språkråd – som jo lenge har markert en kritisk holdning til engelsk

– i samarbeid med Globaliseringsprogrammet ved Det historisk-filosofiske fakultet på NTNU og med støtte fra Kultur- og kirke departementet. Den fant sted i Trondheim i november 2003. Her var forskere, universitetsadministratorer og andre grupper samlet i to dager for å diskutere språk i akademisk virksomhet, med både teoretiske og mer politiske bidrag i tillegg til redegjørelser for empiriske undersøkelser på dette feltet. Etter hovedinnleggene var det forberedte kommentarer, og konferansen ble avrundet med innlegg fra et panel før en plenumsdiskusjon under overskriften «En språkpolitikk for academia?» avsluttet det hele.

Norsk språkråd har prioritert arbeidet med styrking av norsk i forskning og høyere utdanning, og formålet med konferansen var både å utvikle kunnskap om bruk av engelsk i denne sektoren – så vel omfang som funksjonsmåter – og å stimulere til språkpolitisk debatt om dette. Det har manglet mer detaljerte analytiske perspektiver på hvordan en bør forstå bruken av engelsk på dette delfeltet, men Språkrådet ønsket også å skape blest om språkutviklingen innenfor en sektor som nok er blant de aller mest om- og nyorganiserte, globaliserte og internasjonaliserte i hele samfunnet.

Et viktig perspektiv var en analyse av akademisk virksomhet som et *knippe* av aktiviteter med spesifikke former for språklig praksis. Ut fra den er skillet mellom *publisering* av forskning, som kanskje nettopp *bør* foregå på engelsk, og *formidling* av forskning, som trolig verken kan eller *bør* gjøre det, noe av et hovedpoeng. Men også *undervisning* i høyere utdanning var oppe, med utgangspunkt i språkbadinspirerte forskningsordninger knyttet til studentutveksling. Andre innlegg satte akademisk språk inn i et historisk perspektiv eller undersøkte sosiale sider ved bruken. For dem som er nærmere interessert i innleggene fra Trondheims-konferansen, er de fleste av dem, sammen med debatten, samlet i boka *Språk i kunnskapssamfunnet. Engelsk – elitesnes nye latin?* (red. Dag F. Simonsen) utgitt på Gyldendal Akademisk i 2004.

De nye språkpolitiske signalene kom til uttrykk særlig i plenumsdebatten. Her ble det pekt på at temaet «språk i akademien» var svært aktuelt, og at dialogorienteringen i programmet var verdifull. For en utenforstående kan det se ut til at flere runder med praktisk involvering i omorganisering og globalisering av forskning og høyere utdanning har brakt en rekke språklige problemstillinger på bordet i bredere kretser enn før. Det var få bastante slutninger av språkpolitisk art, men mange temaer kom opp, så vel prinsipielle spørsmål som praktiske behov og språkpolitiske tiltak: språk og fagkulturer, forholdet mellom språk og vitenskapelig kvalitet, forholdet mellom språk, kunnskapsimport og kunnskapsekspert, behov for kvalitetssikring av både norsk og engelsk, behov

for flere fremmedspråk enn engelsk, satsing på et mindre antall høykvalitets norskspråklige vitenskapelige tidskrifter, insentiver til å fremme formidlingsvirksomhet, meritteringsordninger knyttet til uunnværlig ekspertarbeid, terminologiarbeid, både innenfor «modne» og «umodne» fag, overvåking av språkbruken ved høyskoler og universiteter, opprettelse av språktjenester ved institusjonene osv.

Det språkpolitiske viktige ved dette er for det første at en større problembevissthet kan være i kjømda ved universitetene, høyskolene og forskningsinstituttene, og omfatte større grupper enn før. Dette kan generelt peke fram mot større språkpolitisk realisme på alle hold, både ved lærestedene, hos myndighetene og blant politikerne, og mot økende dialog med sikte på å løse problemer i praksis. For det andre ser vi en klar dreining mot økt legitimitet for bruk av engelsk ved siden av norsk i den akademiske sektor i Norge.

Parallellspråklighet i Oslo

I denne forbindelse ble også «parallellspråklighet» nevnt av flere i Trondheim. Dette ordet, som er utmyntet av en tidligere språkpolitisk referansegruppe under Nordisk råd, betegner en *systematisk sidestilling av to eller flere språk* i akademisk sammenheng, som et slags generelt språkpolitisk prinsipp med lange historiske røtter. Tanken er at en vil satse på *både* engelsk og nasjonalspråket (-språkene) og eventuelt andre språk, slik at begge (alle) brukes parallelt. Dette temaet stod i sentrum på arrangementet «Engelsken og de nordiske språkene på høyskoler og universitet. En konferanse om pa-

rallellspråklighet», som ble arrangert av Nordens språkråd og Norsk språkråd i Oslo i juni 2004. Her var det innledere fra alle land i Norden, som representerte de fleste av Nordens åtte gamle språk (norsk, dansk, svensk, finsk, islandsk, grønlandsk, færøysk og samisk). Et meningsreferat av innleggene og debatten kan leses på Norsk språkråds nettsider:

<http://www.sprakrad.no/parallellsprak04>

På flere måter gikk Oslo-konferansen et skritt videre, idet hovedvekten her lå på språkpolitiske strategier og praktiske tiltak i et nordisk, ja tilnærmet alleuropeisk, perspektiv. Konferansen kunne nemlig langt på vei ta for gitt det som Trondheims-konferansen søkte – et *grunnlag* for en språkpolitikk for universitets- og høyskolesektoren. For her var utgangspunktet den såkalte *Bologna-erklæringen*, der en rekke europeiske stater går inn for å harmonisere høyere utdanning, med felles gradsstruktur, felles evalueringssystem, økt utveksling av studenter og lærere osv. Dette er alt gjort til praktisk politikk i disse landene, og er noe en må innrette seg etter. Dermed blir det både mulig og nødvendig å tenke målrettet og problemorientert om språkpolitikk i den akademiske sfæren. Det kan faktisk være klarere erkjent i de øvrige land enn i utenforlandet Norge til nå.

Noen av de mest interessante innleggene handlet om situasjonen ved konkrete læresteder i våre nordiske naboland der en har grepet fatt i praktiske utfordringer som utviklingen har ført med seg, om enn kanskje med sprikende løsninger: Mens en arbeids-

gruppe ved Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole i Danmark går langt i å åpne for engelsk overalt der det «er relevant», setter en gruppe ved det teknisk-naturvitenskapelige fakultetet ved Uppsala universitet opp det følgende som ett av målene i sin plan: «Svenskt fackspråk skall skapas och vidmakthållas inom alla fakultetens forsknings- och utbildningsområden.» Ved Svenska Handelshögskolan i Helsingfors kompliseres løsningene av en trespråklighetsproblematikk, særlig når det gjelder rekrutteringen.

Sett fra et norsk synspunkt framstod ellers den nordiske debatten i Oslo som noe mer språkpolitisk radikal enn den norske i Trondheim. Ikke bare var det bred oppslutning om en politikk for parallellspråklighet i den akademiske verden, med målrettet sidestilling av morsmålet og andre språk, men det ble også spurt om man kanskje burde kommunisere mer på engelsk i nordisk sammenheng, og om det kanskje ville være gunstig å innta en mer «postmoderne» holdning til mangfoldet av språk, ved å stille ulike krav til språkkunnskaper på ulikt nivå (det ble hevdet at det er like viktig å kunne stille lavere krav som å kunne stille høyere, og at toleranse for halvgodt språk kan forhindre ensretting eller anglisering). Det ble dessuten sagt at hovedproblemet er at mange ikke uttrykker seg godt nok på engelsk, at engelsk er uhyre viktig som kvalitets-sikring ved små institusjoner, og at forskningsspråket styres, og må styres, av målgruppa – ikke politikerne – ut fra interne fagnormer.

På konferansen i Oslo ble også muligheten for en *felles* nordisk språkpoli-

tikk for universiteter og høyskoler luftet, samt eventuelle oppgaver for det nordiske språksamarbeidet i den forbindelse. Konferansen uttrykte ønsker og forventninger til det nokså nyetablerte organet Nordens språkråd (opprettet av og underlagt Nordisk ministerråd), ikke minst at det er behov for forskning og for konferanser og annen kunnskapsutveksling. Noe som ble gjort til et språkpolitisk poeng, var for øvrig det alltid bør være et spørsmål hvilket språk som velges. I det nordiske samarbeidet gjør man ofte språket til et problem. I det europeiske samarbeidet er derimot språket ofte et problem, uten at noen snakker om det. Men det bør man gjøre.

Det ble sagt om konferansen at den førte sammen to internasjonale språkpolitiske tråder: på den ene side den nordiske domenetsdebatte og spørsmålet om internordisk språkforståelse, på den annen side en europeisk diskusjon om elevers og studenters rett til to fremmedspråk.

Et språkpolitisk skifte – også i Norge?

Når en ved nordiske læresteder nå i stigende grad gir engelsk en legitim plass ved siden av nasjonalspråket, endrer dette de språkpolitiske premisene. Fra nå av blir oppgaven å arbeide konkret og konstruktivt med å utvikle systemer og legge opp rutiner og ordninger som kan ivareta nettopp denne sidestillingen. Det er dette som ligger i «parallellspråklighet»: at nasjonalspråket og engelsk brukes parallelt, og ikke må stilles opp mot hverandre.

Kanskje er det ikke sikkert at hele den språkpolitiske opinionen i Norge

er åpen for at *parallellspråklighet* skal være et sentralt mål, siden det jo må bety at *norsk og engelsk ikke settes opp mot hverandre* i akademisk virksomhet. Tiden vil vise hva som skjer. Den dialogiske tonen på Trondheims-konferansen peker imidlertid i retning av en slik omlegging også hos oss. Utdannings- og forskningsmyndighetene har vært pådrivere for å ta i bruk mer engelsk, mens Norsk språkråd tradisjonelt har vært imot. I år blir Språkrådet omorganisert, og statens språkpolitikk blir trolig omdefinert. Men helt siden kampanjene mot «anglonorsk» tidlig i 1990-årene har perspektivet i statens politikk gradvis dreid fra bekymring for engelske lånord til fare for «domeneta» – at norsk språk skulle kunne forsvinne, mer eller mindre, fra universitetet. Økende dialog om språkpolitikk mellom de kultur- og språkpolitiske myndighetene og aktørene i denne sektoren kan godt ses som en ytterligere nyorientering.

Når de premisene «Bologna-prosessen» setter, kan være klarere erkjent i Danmark, Sverige og Finland enn i Norge, kan dette skyldes enten at Norges tre nordiske naboer på grunn av sitt EU-medlemskap kanskje har et generelt mer ukomplisert forhold til EU-relatert samarbeid enn Norge, eller at den språkpolitiske situasjonen i de tre førstnevnte landene letter overgangen til «Bologna-samarbeid». Der nabolandene enten ikke har hatt noen klart erkjent nasjonal språkpolitikk og derfor starter mer med blanke ark (Danmark, Sverige), eller har hatt en politikk som alt i utgangspunktet var en ordning mellom to helt forskjellige nasjonalspråk (Finland), har det i Norge

alltid knyttet seg spenninger til definisjonen av det nasjonale, og det har hvilt klare forpliktelser på statens språkpolitikk i den forbindelse.

At nordiske debatter om disse temaene kan bli mer vidtrekkende enn norske debatter, ble demonstrert i Oslo, og springer nok ut av flere forhold. Innenfor det geopolitiske samarbeidsområdet Norden er det jo ikke overalt bare slik at engelsk og nasjonalspråket konkurrerer eller er komplementære språk. Både i Finland (for svensk), på Island, på Færøyene, på Grønland og i de samiske områdene har det lenge vært en *trespråksproblematikk*, eller parallellspråklighet ved at et minoritetsspråk må leve sammen med både et dominant nasjonalt nabospråk og engelsk. (At de konkrete utfordringene dermed også er annerledes, ble for

øvrig illustrert på konferansen i et innlegg om Grønlands universitet, som har måttet rensere på sine ambisjoner om å utvikle grønlandsk til vitenskapsspråk fordi de opprinnelige språklige opptakskravene vanskelig lot seg praktisere.)

Når dette mer heterogene bildet påpekes i en nordisk debatt, løses bindinger opp, og en kan ofte snakke mer kritisk om språksituasjonen enn en ellers kunne gjort. Da klargjøres også det perspektivet at det nordiske språkfellesskapet strengt tatt er et skandinavisk fellesskap, og at – som det ble sagt på konferansen – ønsket om skandinavisk i Norden ikke først og fremst uttrykker et behov for å bruke morsmålet, men et behov for å oppleve en nordisk identitet.

Det koloniale språkhierarkiet

«Folkestyre og demokratisk diskusjon bygger på et felles språklig grunnlag. Når språket svekkes og forflates går koder og nyanser tapt. I Norge, som i mange andre land, har det nasjonale språket kommet under press. Det påvirkes og fortregnes av angloamerikansk, som er globaliseringens eget språk. Norsk er i ferd med å bli et

underlegent språk. Dette har dyptgripende konsekvenser kulturelt sett, men også for makt og demokrati.»

Dette er innledningen til kapittel 10 i utredningen om makt og demokrati (NOU 2003:19).

Lenke til kapitlet ligger her:
www.sprakrad.no/spraakstyrk-artiklar

Skandinavisk nabospråkforståelse – ideal eller virkelighet?

Forutsetningene for nabospråkforståelse og dagens situasjon

ARNE TORP

Min søn har studeret et semester på University of British Columbia i Vancouver.

Indimellem slapper han af med et par danske studiekammerater, det er godt at kunne hvile i sit modersmål, at kunne udtrykke sig med alle nuancer, at forstå det underforståede. I en e-mail beskrev han den skandinaviske situation således: norske og danske studerende taler deres modersmål indbyrdes, svenske og norske gør det også, men danske og svenske taler engelsk.

Sitatet over stammer fra den danske språkprofessoren Jørn Lund og kan leses på s. 104 i *Språk i Norden* 2000. For oss nordmenn er det jo hyggelig å konstatere at også dansker som Lund og sønn mener at når det gjelder skandinavisk nabospråkforståelse, så er det typisk norsk å være god, som statsminister og landsmoder Gro så treffende sa det i 1994. Dette er for øvrig ingen ny innsikt; flere språkundersøkelser de siste tiåra har gang på gang påvist at nordmennene kommer best ut. Dette er heller ikke så merkelig: På grunn av Norges geografiske plassering sammen med Sverige på Den skandinaviske halvøya er det naturlig at talemålet i Norge og Sverige er veldig likt – vi har i store trekk den samme uttalen. Dansk uttale skiller seg derimot på mange

vesentlige punkter fra både norsk og svensk. Når det gjelder ordforrådet, er det imidlertid svenskene som skiller seg ut, mens nordmenn og dansker i veldig stor grad har felles ordforråd. Dette kan vi selvfølgelig takke den forferdelige firehundreårsnatta for, som har gjort at svært mange kulturord er de samme i Norge og Danmark.

Vår spesielle språkhistorie har altså plassert oss i en spesielt gunstig stilling når det gjelder forutsetninger for å forstå nabospråka, i og med at vi har uttalen felles med svenskene og orda felles med danskene, mens svensker og dansker må slite med forskjeller både i uttale og ordforråd når de skal snakke sammen. Men ikke nok med det: Språkhistoria har også velsigna oss nordmenn med to *norske målformer* i skrift, mens dansker og svensker bare har ett nasjonalmål. I Norge har vi dessuten en dialektflora som er langt mer levende og hørbar sjøl i dag enn i nabolanda, der de tradisjonelle dialektene enten er nærmest utrydda eller bare brukt i lokalmiljøet.

Norge er altså ikke noe «annerledesland» når det gjelder sjølve *språket* – tvert imot ligger norsk – spesielt bokmål – som språk betrakta på mange måter mellom dansk og svensk. Derimot er Norge avgjort annerledes når det gjelder *språksituasjonen*, og det gjel-

der både skrift og tale, der vi finner langt mer variasjon hos oss enn i nabolanda. Fordi vi nordmenn er så vant til variasjon både i tale og skrift, har vi også langt bedre forutsetninger for å mestre den variasjonen vi opplever i møtet med dansk og svensk.

Fra visse synspunkter fortoner nok den norske språksituasjonen seg som problematisk, og for de fleste dansker og svensker er «norske tilstander» i språket et skrekksscenario de priser seg lykkelige over å være foruten. Men akkurat når det gjelder evnen til å kommunisere med naboeene, er den norske språksituasjonen en avgjort fordel.

At nordmennene er best i denne disiplinen, er altså ikke noe rart – det er bare vi som har hatt den velsigna dansketida! Men en undersøkelse midt på 1970-tallet utført av den norske pedagogen Øivind Maurud viste også at svensker var så utrolig mye dårligere til å forstå dansk og norsk enn dansker og nordmenn til å forstå svensk. Her kunne en kanskje få en mistanke om at svenskene hadde et storebror-kompleks som gav seg utslag i at de ikke gadd å anstrenge seg for å forstå lillebrødrene, mens de på sin kant var ivrige etter å forstå storebror. Forklaringa på dette skeive forholdet lå nok imidlertid helst i det geografiske: Maurud brukte nemlig bare informanter fra hovedstadsområdet i hvert av landa, og dette måtte nødvendigvis slå svært ugunstig ut for svenskene, ettersom Stockholm ligger langt unna både Danmark og Norge, mens både København og Oslo ligger nær Sverige. Dette betydde at det var sannsynlig at både de norske og danske informantene hadde mer kontakt med Sverige

enn de svenske hadde med nabolanda. Dessuten kunne både københavnere og oslofolk (med såkalt svenskeantenne) se svensk TV, og det var det også mange som gjorde – og gjør. Stockholmere hadde derimot ikke noen slik mulighet før parabolene kom. Geografien og dermed også mediesituasjonen kunne dermed langt på veg forklare hvorfor det gikk så dårlig for svenskene i Mauruds undersøkelse.

INS – en ny undersøkelse av språkforståelse i Norden

Siden 1970-tallet har det ikke vært gjort noen stor undersøkelse av den skandinaviske nabospråkforståelsen. I 2001 mente Nordisk kulturfond at det var på tide å se på situasjonen i dag, og derfor tok de initiativ til prosjektet *Internordisk språkforståelse i en tid med økt internasjonalisering* (INS). Denne undersøkelsen ble planlagt i regi av Nordisk språkråd i løpet av 2002 og materialet samla inn hovedsakelig i 2003. Leder for prosjektet, som ennå ikke er avslutta, er dosent Lars-Olof Delsing ved Lunds Universitet.

INS tar sikte på ikke bare å kartlegge nabospråkforståelsen mellom dansker, nordmenn og svensker, men undersøker også forståelsen av skandinaviske språk i resten av Norden. Man tar den gangen sikte på å få ei jevnere geografisk fordeling innafor hvert land ved å trekke inn en annen større by i hvert land i tillegg til hovedstaden.

De siste tiåra er som kjent de nordiske samfunna blitt multikulturelle og flerspråklige i en helt annen grad enn før, og man vil nå derfor sammenligne nabospråkforståelsen hos «innfødte» med forståelsen hos de med en frem-

medspråklig bakgrunn. I tillegg kommer en helt ny dimensjon inn i denne undersøkelsen, ettersom man også vil sammenligne forståelsen av engelsk med forståelsen av skandinaviske språk ved å teste en del av informantene på engelsk.

Hoveddelen av informantene er gymnasiaster / elever i videregående skole, altså folk i 18–19-årsalderen. Men prestasjonene hos disse unge vil dessuten bli sammenligna med språkforståelsen hos folk i mellomgenerasjonen ved at man lar en mindre del av elevenes foreldre ta den samme testen.

Testen består av tre deler:

- 1) Et videoopptak av TV-programmet *Vil du bli millionær?* i dansk, norsk svensk og engelsk versjon. Her er opptaka naturligvis ikke nøyaktig like, men ettersom opplegget alt er det samme, bør de likevel være sammenlignbare. Testen består i å svare på fem enkle spørsmål om det som ble sagt.
- 2) Et lydbandopptak av en nyhetsmelding på de samme språka – her er tekstene identiske oversettelser – og igjen følger fem innholdsspørsmål.
- 3) En skriftlig tekst der informantene skal velge den rette oversettelsen av ti forskjellige ord som forekommer i teksten, og der de får tre ulike alternativer å velge mellom.

Del 1 og 2 dreier seg altså om talespråkforståelse, mens del 3 prøver forståelse av skriftspråk. Det talespråket som ble testa var – sjølsagt – standardtalespråk, og for norskens del – nesten like sjølsagt – østnorsk bokmål. Men på del 3 – den skriftlige testen – fikk halvparten av svenskene og danskene den norske

teksten på nynorsk, men uten at det var opplyst noe om dette – de ble bare testa på «norsk». Hvordan det falt ut, skal vi se om et øyeblikk.

Noen foreløpige resultater fra INS

Det innsamla materialet er fremdeles ikke ferdig analysert, men en del resultater er tilgjengelige på INS sitt nettsted, som har adressen <http://www.nordkontakt.nu/>. Her vil også det meste av sjølve testen bli lagt ut, slik at publikum kan gå inn og prøve sin egen nabospråkforståelse og få poengresultatet med det samme.

Fra norsk synspunkt byr ikke den nye undersøkelsen på noen ubehagelig overraskelse: De norske informantene ligger også i dag et godt hestehode foran både svensker og dansker. Derimot er det ikke lenger svenskene som ligger på jumboplassen, nå er det danskene som får denne tvilsomme æra. Om dette skal tolkes som at danskene nå vender Norden ryggen og bare ser mot resten av Europa, er vel likevel ikke så sikkert. Forklaringa er nok snarere den at de svenske informantene denne gangen forstår atskillig mer dansk på grunn av at skånehovedstaden Malmö er kommet med – de forstår nemlig mye bedre dansk enn stockholmerne. De danske informantene fra den jyske byen Århus er derimot bare ørlite grann dårligere i svensk enn københavnerne.

Det ser dermed ut som om hovedstadsboerne både i Danmark og Sverige er de dårligste i nabospråkforståelse – københavnerne bor jo nesten i Sverige, men forstår likevel ikke stort bedre svensk enn århusianerne, og ingen steder i hele Skandinavia forstår

de unge så lite dansk som i Stockholm – stockholmsgymnasiastene ligger faktisk langt bak finlandssvenskene både i Helsingfors og Vasa og i Mariehamn på Åland. Dette kan muligens tolkes som et litt annet slags storebrorkompleks enn det vi var inne på i forbindelse med forholdet mellom svensker og andre skandinaver: Bor man i en *hovedstad*, trenger man ikke bry seg med å forstå nabospråka.

Men slik er det altså ikke i Norges hovedstad: Ingen i hele Skandinavia er så gode i nabospråkforståelse som osloelevene – bergenserne er riktignok lite grann bedre i dansk, men osloelevene er til gjengjeld betydelig bedre i svensk. Totalt blir det derfor seier til Oslo i det skandinaviske språkforståelsesmesterskapet, og nasjonalt sett en knusende seier for Norge – våre informanter ligger faktisk over ti poeng foran svensker og finlandssvensker, som på si side igjen ligger tre-fire poeng foran danskene.

Det eneste skåret i gleden for oss nordmenn er at forskjellen mellom de innfødte og fremmedspråklige er langt større i Norge enn i nabolanda – hos oss er den nemlig over tolv poeng, mens den er bare om lag halvparten så stor i Sverige og helt nede i vel fire poeng i Danmark. Men her er det viktig å huske på at den *saml*a poengsummen i Norge

ligger langt over summene i nabolanda, slik at også de fremmedspråklige i Norge ligger foran de tilsvarende gruppene i Danmark og Sverige.

Et annet artig poeng som det kan være verdt å merke seg for oss i Norge, er at nynorsk – som venta – ble forstått dårligere enn bokmål i Danmark, men derimot bedre enn bokmål i Sverige. Dette er et resultat som står stikk i strid med den seiglivet myten i Sverige om at «nynorskan är obegriplig». Derimot stemmer det vel ganske bra med nordmenns intuitive oppfatning av forholdet mellom de norske målformene og svensk; jmfør det «nynorske» ordet «samhelde» for *samfunn*, som flere ganger er observert i norske skoleelevers skriftlige nynorsk: Svensk ortografi har de ikke peiling på, men det svenske ordet *samhälle*, det kjenner de, og nynorsk ligner jo på svensk, ergo må «samhelde» være et greit nynorskord.

Mange av resultatene fra undersøkelsen er ennå ikke bearbeida. For eksempel er det ennå ikke kunngjort noe på heimesida om hvordan forholdet er mellom forståelsen av nabospråk og engelsk, og vi har heller ikke sett data fra de ikke-skandinaviskspråklige områdene i Norden. Det blir derfor spennende å følge med på <http://www.nordkontakt.nu/>, der resultatene etter hvert vil bli lagt ut.

Skal utrede den nasjonale språkpolitikken

Norsk språkråd har oppnevnt en strategigruppe som skal utrede utfordringer, mål og strategier for den nasjonale språkpolitikken. Utredningen skal legges fram seinest 1. september 2005. En grunnleggende premiss for arbeidet er at framtida for norsk språk på lengre sikt er usikker. Det langsiktige målet er at norsk språk skal være samfunnsbærende skriftspråk om hundre år.

Utredningen skal legge vekt på virkemidler og tiltak for de neste 10–20 årene.

Som leder av strategigruppa har Norsk språkråd oppnevnt professor Gjert Kristoffersen, Avdeling for kultur, språk og informasjonsteknologi, Universitetet i Bergen. Medlemmer ellers er distriktsredaktør Hans-Tore Bjerkås, NRK Troms og Finnmark, underdirektør Kari Bjørke, Nærings- og handelsdepartementet, førsteamanuensis Jan Olav Fretland, Høgskolen i Sogn og

Fjordane, professor i praktisk pedagogikk Torlaug Løkensgard Hoel, NTNU, Trondheim, førsteamanuensis Helene Uri, Institutt for lingvistiske fag, Universitetet i Oslo og adjunkt Johanna Ferstad Økland, Risenga ungdomsskole, Asker.

I tillegg til strategigruppa er det oppnevnt en ressursgruppe av personer med bakgrunn i språkvitenskap, terminologi og fagspråk, morsmålsundervisning, medier og underholdning, litteratur og forlag, teknologi og samfunnsdebatt.

Andre nordiske land har gjort liknende arbeid de siste årene. Sverige fikk utredningen «Mål i mun» i 2002, Danmark rapporten «Sprog på spil» i 2003 og Finland handlingsprogrammet «Tänk om ...» i 2003.

Mer informasjon:
www.sprakrad.no/strategi

Nye veier i norsk språkpolitikk?

Stortinget har gitt klarsignal til at Norsk språkråd skal omdannes til et mer utadrettet kompetanseorgan for norsk språk. Kultur- og kirkedepartementet sendte i januar ut høringsbrev om omdanningen. Dokumentene ligger på ODIN under adressa www.dep.no/kkd.

Som et ledd i den omdanningen som departementet har satt i gang, inviterte Norsk språkråd 12. februar 2004 representanter for ulike samsfunnssektorer til et dagsseminar, der

vi stilte disse hovedspørsmålene:

- Hvilke utfordringer eller problemer står norsk språk overfor slik du erfarer det på ditt virksomhetsområde?
- Hvilke oppgaver bør et nytt språkorgan ha – i et nasjonalt perspektiv og spesielt i tilknytning til ditt virksomhetsområde?
- Trengs det nye veier i norsk språkpolitikk?

Rapporten fra seminaret ligger her:
www.sprakrad.no/lysebu0402

NYORDNYORDORDNYORD
 ORDNYORDORDNYORDNY
 NYORDNYORDNYORDNY
 ORDNYORDORDNYORDNY
 NYORDNYORDNYORDNY
 ORDNYORDORDNYORDNY
 NYORDNYORDNYORDNY
 ORDNYORDORDNYORDNY
 NYORDNYORDORDNYORD
 ORDNYORDORDNYORDNY
 NYORDNYORDORDNYORD
 ORDNYORDORDNYORDNY
 NYORDNYORDORDNYORD
 ORDNYORDORDNYORDNY
 NYORDNYORDORDNYORD

Når et ord er ført opp i denne spalten, betyr det bare at vi har registrert det. Det betyr ikke at Norsk språkråd går god for ordet. Dersom vi tilrår eller rår fra å bruke ordet, vil vi nevne det uttrykkelig. Nyordspalten redigeres av Svein Nestor.

erindringsrom rom på eldreinstitusjon som er innredet med gjenstander som eldre mennesker kan gjenne igjen fra sine yngre dager. På erindringsrommet på Paulus sykehjem i Oslo finner Mansrud blader, kjøkkenredskaper og møbler som hun husker fra sitt eget dagligliv.

Vårt Land 29.4.2004

ortoreksi En ny type spiseforstyrrelse, kalt ortoreksi, rammer stadig flere og flere nordmenn. De som rammes, er så opptatt av å spise sunt og trene at det går på livsgleden og sosialt liv løs.

Dagsavisen, 6.9.2004

Ordet er dannet etter mønster av anoreksi. Førsteleddet 'orto-' betyr 'rett' riktig'. Vi kjenner det fra f.eks. ortografi, ortopedi

utenomjordinger Tanken handler om utenomjordisk liv og hvordan tre familier blir påvirket av utenomjordinger i flere generasjoner.

Redaksjonssjef Pål Gleditsch i Programbladet 2-3/2.2004

Ordet er dannet etter mønster av engelsk *extraterrestrials*

kjøpekeveg lite bevisst forbruker

Ordet er dannet etter mønster av *stemmekveg*. Hittil har eliten sett på massenes konsum som olje i maskineriet. Men når den offentlige sparekniven skjærer inn til beinet som i Tyskland, kan man da forvente at folk flest vil opptre som kjøpekeveg?

Nationen 18.5.2004

kardemomme ny bruk Til slutt i denne boka blir lukten av kardemomme påtrengende. Og dessverre henføres jeg ikke til båsarene i Istanbul, men til en mer hjemlig, Egnersk bydannelse.

Tore Rem i en anmeldelse av Petter Normann Waages bok 'Islam i en moderne verden'.

Dagbladet 20.9.04

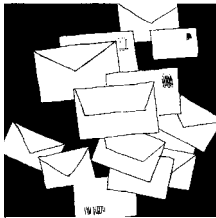
'Kardemomme' brukes her nærmest i betydningen 'velment naivitet'. Det henspiller på Torbjørn Egners skuespill 'Folk og røvere i Kardemomme by', der alle innbyggerne, også røverne, egentlig er gode og snille.

luresitat Sitat som gir et feilaktig inntrykk av det som ble uttalt eller skrevet. Likevel spres et luresitat, og Buttiglione kreves til ansvar. Oppklaringen får selvsagt mindre spredning og oppslag enn feilmeldingen. Og kampanjen fortsetter, nye merkelige påstander følger som perler på en snor.

Pater Claes Tande i Dagbladet 24.10.2004

politikjent Van Gogh drept av politikjent islamist

Overskrift i UkeAdressa 4.11.2004

Redaksjonen tar gjerne mot brev fra leserne. Det kan være kommentarer til artiklene og emner i bladet,

interessante ord og uttrykk en har kommet over, nyord, spørsmål eller annet. Adressen er: Språknytt, Norsk språkråd, Postboks 8107 Dep, 0032 OSLO.

Spørsmål: Jeg har slått opp ordet *frisbee* i Bokmålsordboka på nettet, med følgende resultat:

frisbee frisbee -en (utt *frisbi*; eng., visstnok etter *Frisbie*, paibakeri i Connecticut, fordi bakeriets paiformer kunne brukes til å kaste med) (kasting med) konkav plastskive, skjenebrett, sendeplate.

Det var jo interessant. Men så begynte jeg å fundere, for jeg skulle skrive ordet i bestemt form entall. Ordbokangivelsen *frisbee-en* skulle tilsi skrivemåten *frisbeen*, som oppstår hvis en tilføyer endelsen *-en* og sløyfer den tredje vokalen. Men jeg synes ikke dette ser bra ut, fordi denne skrivemåten slett ikke gir en god representasjon av uttalen 'frisbien'. Jeg tenkte da at siden skrivemåten med to e-er er engelsk, må *-en* endelsen tilføyes med bindestreken foran: *frisbee-en*. Etter mine begreper er dette det mest korrekte (bedre enn *frisbee'en* – for det mangler jo ikke noen bokstav her). Men vakkert er det på ingen måte. Hva mener Norsk språkråd? Mitt problem ville også være løst hvis vi fornorsket skrivemåten helt og

skrev *frisbien*. Ordet *frisbee* har fått sin plass i talespråket, og vi må kunne skrive det. Hvilken skrivemåte tilrår dere i bestemt form entall?

Svar: Takk for skarpsynte observasjoner.

I prinsippet er korrekt bøyning av et ord den bøyningen som Norsk språkråd har fastsatt. Denne bøyningen vil normalt framgå av ordbøker som Tanums store rettskrivningsordbok og Bokmålsordboka, som følger offisielle rettskrivningsvedtak.

Engelske lånord som *frisbee* utgjør et problem i denne forbindelse. (Andre slike ord er «jamboree» og golfuttrykket *tee*.) Her har en egentlig aldri funnet fram til noe funksjonelt bøyningsprinsipp som kan gjennomføres konsekvent. I tillegg kan oppføringen i ordbøkene virke tilfeldig og ufullstendig.

Norsk språkråd mener at den riktige bøyningen av *frisbee* på bokmål er:

frisbee – frisbeen – frisbeer – frisbeene

Også *jamboree* må bøyes på denne måten. Vi regner altså ikke *frisbee-en* osv. som riktig. Derimot må *tee* danne et unntak fra dette bøyningsmønsteret. Her oppgir Tanum bøyning med bindestrek: *tee-en* osv., og noen annen løsning er nok i praksis umulig.

Enten dette nå virker inkonsekvent eller uestetisk eller begge deler, er det likevel nettopp slik vi oppfatter reglene og oppføringen i ordboken. Vi er for øvrig helt enig i at det ville vært løst for lengst om vi kunne ha norvågisert skrivemåten av *frisbee* til *frisbi*.

Fra side 29 ... *Synlig og usynlig* ...

som kvinner utfører, også i yrker som krever lang utdanning, for eksempel ulike omsorgsykker, dårligere betalt enn det arbeidet menn utfører. Dette drøftes bare unntaksvis i massemediene. Er det ikke «sexy» nok?

Trykksaker fra Språkrådet

- ..... eks. Kjønn, språk, likestilling. 20 s. Gratis. (Klassesett à 30 eks. kr 90)
- ..... eks. Derfor trenger vi språkteknologi på norsk. 8 s. Gratis.
- ..... eks. Purisme på norsk? Norsk språkråds skrifter nr. 4. 72 s. Kr 50.
- ..... eks. Ordtilfanget i nynorsk – synsmåtar og røynsler.
Norsk språkråds skrifter nr. 5. 114 s. Kr 50.
- ..... eks. Ordbok for fysikk og kjemi til skolebruk. Norsk språkråds skrifter nr. 7. 154 s. Kr 195.
- ..... eks. Språknytt nr. 1-2, 2001. Temanummer om sidemål. Gratis. (Klassesett à 30 eks. kr 90)
- ..... eks. Språknytt nr. 3-4, 2003. Temanummer om språk i den muslimske verda. Gratis.
(Klassesett à 30 eks. kr 90)
- ..... eks. Språknytt nr. 3-4, 2002. Temanummer om norsk språkutvikling 1950–2000. Gratis.
(Klassesett à 30 eks. kr 90)
- ..... eks. Språknytt nr. 1, 1996. Temanummer om Ivar Aasen. Gratis. (Klassesett à 30 eks. kr 90)

Namn: .....

Adresse: .....

Postnummer og -stad: .....

Trykksaker som ikkje er gratis, blir sende med faktura.

FORFATTERNE

Tove Bull er professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Tromsø.

Ruth Fjeld er professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo og har leksikografi som spesialfelt. Hun er medredaktør av Nordisk leksikografisk ordbok og har skrevet flere artikler om banning og om språk og kjønn.

Gudleiv Forr er journalist i Dagbladet.

Reidunn Hernes er stipendiat i språk ved Nordisk institutt ved Universitetet i Bergen.

Björg von der Lippe er førsteamanuensis i kommunikasjon, kultur og språk ved Bedriftsøkonomisk Institutt i Oslo.

Helge Omdal er professor ved Institutt for nordisk og mediefag ved Høgskolen i Agder, Kristiansand.

Dag Simonsen er rådgiver i sekretariatet i Norsk språkråd.

Gunnar Skirbekk er professor i vitenskapsfilosofi ved Filosofisk institutt og Senter for vitenskapsteori ved Universitetet i Bergen.

Arne Torp er førsteamanuensis ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo.

Lars S. Vikør er professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo og hovedredaktør i Norsk ordbok.

Magni Øvrebotten har tidligere vært redaksjonssjef og distriktsredaktør i NRK Sogn og Fjordane og er fra i år ansatt som leder for Nynorsk mediesenter.

Omslagsbilde:

Foto: Niklas Alm / Mira / Samfoto

INTERNETT

Tekstene i dette nummeret fins også på Internett:
<http://www.sprakrad.no>

NORSK SPRÅKRÅD

Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

Telefon: 24 14 03 50

Telefaks: 24 14 03 51

Redaktører:

Helge Sandøy og
Kjell Ivar Vannebo

Redaksjonssekretær:

Svein Nestor
E-post: nestor@sprakrad.no

Opplag: 25 500

Fire nummer i året

Redaksjonen avslutta 25.10.2004

Form: NIGARD ANS, Venabygd

Trykk: PDC Tangen 2004

Signerte artikler står for
forfatterens syn.
Redaksjonen forbeholder
seg rett til å publisere
innsendte artikler på
Internett.

ISSN 0333-3825

B

NORGE/NOREG

Returadresse:
NORSK SPRÅKRÅD
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

ISSN 0333-3825